

ÇORUM'DA TARİHÎ BİR YAPI: VELİYYÜDDİN PAŞA (VELİPAŞA) HANI VE VAKFİYESİ

Ali İLİCA*

I-Kuruluş Amaçları ve Hizmetleri Açısından Han ve Kervansarayların Önemi:

Han ve kervansaraylar, beldeler arası yolculuklar ve ticarî taşımacılığın hayvanların güçlerinden istifade edilerek yapıldığı dönemlerde ihtiyaca binaen ortaya çıkmış ve de büyük bir boşluğu doldurmuş olan sosyal hizmet binalarıdır. Yol boylarında ve şehir merkezlerinde yer alan bu tesisler o beldenin, ticarî hareketliliğini, devrinin mimarî özelliğini ve sosyal hayatını yansıtmak açısından önemlidirler. Zira bir belde de mevcut olan han ve kervansarayların sayısı o yerin nüfus oranı, iktisadî durumu ve halkın geçim seviyesini yansıtan en büyük kaynaklardır.

Farsça kökenli olan “kârban; yolcunun konduğu ve gecelediği yer, kârbansaray; tüccarın oturduğu ve iş gördüğü yer”¹ anlamına gelirken “daha çok şehirler arasındaki uzak mesafeler ve ıssız yerlerde yapılmış olan konaklama yerlerine kervansaray, meskûn yerlere yakın ve şehir içindeki aynı vazifeyi yapan binalara da han denilmektedir.”² “Bir memleketten diğerine ticaret eşyası nakleden kafilelere kârban, gerek bu gibi ticaret kafileleri, gerekse bunlara iltihak eden veyahut kendi başına seyahat eden yolcular ve posta tatarları, her günkü seyahatın akşamında hayvanlarını dinlendirmek, yemleyip sulamak ve ertesi günkü yola hazırlanmak üzere, menzillerde geceyi geçirmek mecburiyetinde idiler. İşte bu husus için yapılmış olan binalara kербansaray denilir. Kербansarayların küçüklerine ise han denilir. Vakıa eski büyük kербansaraylara da han denildiği görülüyorsa da umumiyetle bu tabir küçük kербansaraylar için kullanılır.”³ “İşlek caddelerde, konak yerlerinde, ticaretgâh şehirlerde yolcuları barındırmak, kervanları dinlendirmek, malları sahiplerine ve tüccara teslim edinceye kadar muhafaza eylemek için som kârgir olarak yapılan binalara kervansaray adı verilir.”⁴

* G.Ü. Çorum İlahiyat Fakültesi Öğretim Görevlisi

¹ Hüseyin Kâzım Kadri, *Türk Lügati*, II, İstanbul 1928, s.591

² Osman Çetin, *Selçuklu Müesseseleri ve Anadolu'da İslâmiyet'in Yayılışı*, İstanbul 1981, s.180

³ Celâl Esat, *Türk San'atı*, Akşam matb., İstanbul 1928, s.102-103; Ali Himmet Berki, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tabirler*, Vakıflar Genel Müd. Neşr. Ankara 1966, s.30-31

⁴ M.Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul 1993, s.245

İşi koruyan anlamına gelen kâr-ban'ın Farsça'dan dilimize geçmesinde en etkili faktör Karaman beyi Mehmet Bey'e kadar Selçuklu Devleti yazı dilinin Farsça olmasından kaynaklanmaktadır. Eski Türkçe'nin bazı kelime ve fiillerinde "b" konsanantının Batı Türkçesi'nde daha ilk zamanlardan itibaren "v"ye dönüşmesi eğilimine uyarak kârban, kervan olarak söylenmeye başlandığı tahmin edilmektedir.⁵ Kervanların konakladıkları yapılara hizmetin önemi ve kalitesi dikkate alınarak kervansaray adı verilmiştir. Mevlana'nın babası Bahaeddin Veled'in Konya'ya ilk gelişinde I.Alaaddin Keykubad tarafından davet edilmesi üzerine Bahaeddin'in ona; "İmamların ineneği yer medrese, şeyhlerin hângâh, beylerin saray, tüccarların han, rindlerin zaviye, gariplerin mastaba" olduğunu söylemesi, bu tür müesseselerin Türk-İslâm dünyasında varlığını ve bunların gayelerini belirtmiş olur.⁶

Kervansaray inşa geleneği, Ortaasya'da doğmuş, İran'da gelişmiş ve Anadolu Selçukluları zamanında nihai şeklini alarak zirveye ulaşmıştır.⁷ Osmanlı devrinde ise, Anadolu siyasi birliği tamamlanmış, iç güvenlik daha düzenli bir hale getirilmiş, deniz yolları eskiye göre daha kullanılabilir olmuş, yeni ulaşım yolları bulunmuş, eski yolların bir kısmı giderek önemini yitirmiş dolayısıyla Osmanlı hanları Selçuklu hanlarına göre daha az sayıda yapılmış ve yapılanlar da daha çok şehirlerde toplanmıştır. Osmanlılar devrinde hanlar, kıtalar arası ticaret hizmetinden çok, imparatorluk ticaretine yarayacak şekilde düşünülmüştür.⁸

Selçuklular zamanında devlet, kervan kabileleri başına 'kervansalar' adıyla bir idareci, 'Rahdar' veya 'Tutgavul' kumandasında bir muhafız kıtası tayin etmek suretiyle kervanları emniyet altında idare ediyor, karalarda eşkıyanın ve komşu hükümetlerin, denizlerde korsanların tecavüzlerine uğrayan tüccarın zararlarını hazineden tazmin ederek âdeta ticari alanda bir devlet sigortası uygulamasına gidiyordu.⁹ Anadolu'daki iktisadî-ticarî hayatın gelişmesinde birinci derecede müsbet tesiri olan müesseseler hanlar ve kervansaraylardı.¹⁰ Selçuklu hanları belli bir ulaşım programının ve güçlü bir yol politikasının uygulanması bakımından daha büyük bir titizlikle ele alınmışlardır. Bunlar şehir ve kent içlerinde yapıldığı kadar, menziller boyunca muntazam aralıklarla sıralanmışlardır. İçlerinde binlerce kişinin barınabildiği, anıtsal yapılar da vardır.¹¹ Han ve kervansaraylar hem ticaret merkezi, hem de sağlam surları ve demirden kapıları ile âdeta birer kale gibi çevrelerinin emniyetini temin eden binalar olmakla birlikte buralarda verilen hizmetler, misafirlerinin çoğunun müslümanlardan oluşması gibi sebepler yüzünden aynı zamanda Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması noktasında da büyük katkılar sağlayan kurumlardır.¹² "Avrupa'da para kazanmak amacıyla 18. Asrın ortalarında (1750 İngiltere'de) yaptırılan otele karşılık müslümanlar asırlardır din, dil, ırk, renk ve mezhep farkı gözetmeden birer sosyal hayır kurumu olan kervansaraylarla

⁵ F.Kadri Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1994, s.54-55

⁶ Osman Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul 1971, s.115

⁷ Ziya Kazıcı, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, Kayhan Yayinevi, İstanbul 1999, s.306

⁸ İsmet İlter, *Tarihi Türk Hanları*, KGM matbaası, Ankara 1969, s.9)

⁹ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Ankara 1965, s.262-263.; İsmet İlter, a.g.e.,s.9)

¹⁰ Osman Çetin, a.g.e.s.179

¹¹ İsmet İlter, a.g.e, s.8

¹² Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. Osman Çetin, *Selçuklu Müesseseleri ve Anadolu'da İslâmiyet'in Yayılışı*, Marifet Yay. İstanbul 1981

herkese hizmet veriyordu.”¹³ 1641-1642 yıllarında üç arkadaşıyla birlikte, Mısır’dan İstanbul’a kadar 67 günlük bir yolculuk yapan Samuell ben David Yemşel, yolları boyunca her gece bir han veya kervansaray bulduklarını, hanı ve kervansarayı olmayan iki küçük kasabada da yolculara tahsis edilmiş misafir odalarında ağırlandıklarını yazmaktadır.¹⁴

Han ve kervansarayların kuruluş amaçları ve buralarda verilen hizmetler farklılıklar arz etmekle beraber bu binaların tesis edilmesinde ana faktör ticarî zihniyettir.¹⁵ Anadolu’nun kıtalar arası coğrafi bir konumda bulunması dolayısıyla ticari faaliyetlerin aksatılmaması, yol emniyetinin sağlanabilmesi, farklı cins malların değişik bölgelere nakledilerek gerekli ihtiyacın karşılanabilmesi açısından bu binaların yapımına ve işletilmesine özel bir önem verilmiştir. Buralardaki ticarî düşünce dinî yaklaşımlarla da beslenerek vakıf anlayışı içerisinde hizmetler sunulmuş veya buralardan elde edilen gelir özellikle camiler olmak üzere farklı hayır kurumlarına aktarılmıştır. Hanlar o derece yaygınlaşmıştır ki Anadolu’nun hemen her şehrinde ve büyük ticaret yolları üzerinde bu yapıları görmek mümkündür.¹⁶ Büyük ticaret yolları üzerinde hemen her menzillik (takriben 30-40 km.) mesafede bir kervansaray bulunur.¹⁷ Çünkü Anadolu’da sekiz ay soğuk olur ve kar da fazladır. Kervanlar, her türlü iklim şartlarında yollarına devam etmek zorundadırlar. Her günün akşamı yorgun olan insanlar emniyet içerisinde uyumak, hayvanları da dinlendirmek durumunda kalırlar. Ayrıca, yolculukta ihtiyaç duyulan her türlü malzemenin de bir şekilde temin edilmesi gerekir. Çoğunluğu vakıflara ait olan bu sosyal tesislerin içerisinde, odun, yağ, arpa, saman, semer, ayakkabı, eyer ve yiyecek gibi yolculukta bir insanın ihtiyaç hissedebileceği zorunlu malzemeler bulundurulur. Verilen hizmetler açısından İslâmî nitelik taşıyan bu müesseseleri müslümanların bulunmadığı başka bölgelerde görmek de pek mümkün değildir.

Yol güzergâhlarında yapılanlardan başka şehirlerde yapılan hanlar da vardır. Çünkü, kervanların esas hedefi olan şehirlerde, bunlara daha çok ihtiyaç vardır. Bunun için de şehirlerde ihtiyaca göre irili ufaklı pek çok han inşa edilmiştir. Kentte geçici olarak kalan tüccarlar buralarda kalır, mallarını da aynı yerde saklardı. Bazı hanlar belli bir malın ticaretine ayrılır ve giderek o malın adıyla anılmaya başlanırdı.¹⁸ Hanlarda yolcular kaldığı gibi herhangi bir iş için şehre gelmiş olanlar ve bekârlar da birer oda tutmak suretiyle kalabilirlerdi. Hanlara ne gece ne de gündüz kadınlar yalnız başlarına giremez, ya han kâhyası veya odabaşısı onlara refakat ederek istedikleri ile görüşürlerdi.¹⁹

Küçük hanlar duvar boyunca yüksekçe bir sediri olan üstü kapalı bir alandan ibaretti; yolcu sedirde oturur, hayvanları da ortadaki alanda dinlenirdi. Bazı hanlarda ise yolcuların odalarının hemen yanında ahırlar bulunurdu ve küçük pencereler yolcuların atlarına ve develerine nasıl bakıldığını görmelerini sağlardı.²⁰

¹³ Sadı Bayram, Kervansaraylarımız, *Milli Kültür Dergisi* (1977) V/8, s.40

¹⁴ Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, (redaktör, H.Dursun Yıldız), Çağ Yay., İstanbul 1993, s.52

¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz., Osman Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, M.Zeki Pakalın, a.g.e

¹⁶ Celâl Esat, a.g.e., s.103

¹⁷ Osman Turan, y.a.g.e, s. 93; Ziya Kazıcı, y.a.g.e., s.305.

¹⁸ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı’da Kentler ve Kentliler*, çev. Neyyir Kalaycıoğlu, İstanbul 1993, s.33.

¹⁹ Ziya Kazıcı, *İslâmî ve Sosyal Açından Vakıflar*, Marifet yay, İstanbul 1985, s.134.

²⁰ Suraiya Faroqhi, a.g.e., s.75

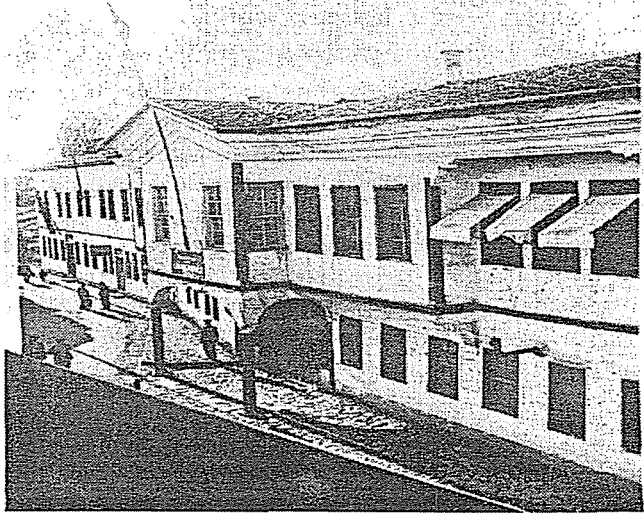
İdare bakımından kervansaraylar, iki kısma ayrılırdı. Büyük bir kısmı vakıflı idi ki, yolcular buralara parasız alınırdı. Bunlar, Batı'da hiçbir zaman eşine rastlanmayan birer şefkat ve yardım müesseseleri idi. Bazı kervansarayların vakfı yoktu. Oralarda yatıp kalkanlar ise cüz'î bir miktar ücret öderlerdi.²¹

Osmanlı hanlarının çoğu külliye şeklinde yapılan camilerin vakfı olarak yapılmışlar ve gelirleri cami ve külliyesinin giderlerini karşılamak üzere düzene sokulmuşlardır Böylece hanların şehirler içinde yapılması uygun bulunmuştur. Bu devirdeki hanlar, zamanla yol güvenliğini sağlayan, yolcuların ihtiyaçlarını mutlak anlamda karşılayan tesisler olmaktan çok, ticari amaçların ön plana alındığı şehir içi yapıları olarak gelişmiş görülmektedir.²²

II- Çorum:

"Çorum, İç Anadolu Bölgesinin kuzeyi ile Orta Karadeniz Bölgesinin iç kısımlarında yer alan, tarih öncesi ve tarih çağlarında önemli kültür ve uygarlıklara sahne olmuş önemli bir yerleşim alanıdır. Yörede M.Ö. 4.cü binde yerleşmeler başlamış, Hititler olarak bilinen sülâle M.Ö.2.ci binin başlarından itibaren yöreyi etkisi altına almıştır. Daha sonra sırasıyla Frig'ler, Persler, Pont Krallığı ve Galatların egemenliğine geçen yöre, tarihî süreçte değişik adlarla anılmıştır".²³ Roma İmparatorluğu'nun Doğu ve Batı olarak ikiye ayrılmasından sonra Anadolu'da Bizans hakimiyeti başlamıştır. Bu dönemlerde şehrin ismi Eukhatia, Yankoniya, Nikonias gibi farklı şekillerde anılmış, 1075 tarihinde ise Danişmendîler tarafından şehir ele geçirilmiştir. İbni Bibi'ye göre, Türkiye Selçukluları zamanında Çorum bir serleşkerlik olmuş ve Hatıruddin Zekeriyâ Sücasî ismindeki serleşkerin burada bulunduğu kaynaklarda yer almıştır.²⁴

Şehir ismi verilmesi konusunda farklı rivayetler olmakla birlikte en sıhhatli olanı, Türkmenlerin Alayuntlu boyundan Çorumlu oymağının buraya yerleşmesi sonucu bu isimle anıldığı,

1956 yılında yanan Çorum Vilayet Binası

²¹ Ziya Kazıcı, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, s.309

²² İsmet İler, a.g.e., s.9

²³ Sevim Uluç, *Çorum ve Çevresi, Çorum Tarihi*, 5.Hitit Festival Komitesi, s.19.

²⁴ Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi Üzerinde Araştırmalar*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fak. Yay, İzmir 1990, s.58.

16.asra kadar yapılan resmî yazışmalarda Çorumlu olarak geçtiği halde bu tarihten sonra ise "lu" eki kaldırılarak Çorum diye anılmaya başlandığı görüşü benimsenmiştir.²⁵ Tarihin farklı dönemlerinde değişik yönetimlerin hakimiyetine giren bölge, 1392 yılı Temmuz ayında Kadı Burhanettin'le "Kırkdilim" mevkiinde yapılan savaşta Osmanlı ordusu yenilmiş, Şehzade Ertuğrul ölmüş daha sonra yapılan mücadeleler sonucu bölge 1398 yılında Osmanlılar'ın hakimiyetine girmiştir.²⁶

Çorum, mülkî ve idarî düzenlemelerin yoğunlaştığı İslahat ve Tanzimat dönemlerinde, diğer sancak ve kazalara oranla daha fazla mülkî ve idarî düzenlemelere muhatap olmuştur.²⁷ Değişik zamanlarda Osmanlı idarî taksimatına göre kaza, sancak gibi isimlerle anılan bölge zamanla Ankara, Amasya, Sivas, Yozgat gibi vilâyetlere bağlanmıştır.²⁸ Cumhuriyetin ilânı ile birlikte 20 Nisan 1924 tarihli ve 491 sayılı anayasanın yürürlükten kalkan 89. Maddesine ve idarî bölümlere ait emre uyularak il (vilayet) haline getirilmiş, önce Alaca, İskilip, Mecitözü, Osmancık, Sungurlu²⁹ daha sonraları da Ortaköy, Oğuzlar, Kargı, Bayat, Boğazkale, Dodurga, Laçın, Uğurludağ ilçeleri buraya bağlanmıştır.

Çorum merkez itibarıyla, ticarî yönden işlek ana yollar üzerinde bulunmaması nedeniyle daha önceleri ekonomik alanda yeteri kadar canlı bir mekân değildir. Şehir, kırsal alanda elde edilen ürünün toplandığı, tüketici merkeze iletiildiği bir ara merkez, bir pazar yeri durumundadır. 19.yüzyıl sonunda Samsun limanını Çorum üzerinden Kayseri'ye bağlayan yol önem kazanınca transit ticaret gelişmiş ve kentte ekonomik hayat canlanmıştır. İç Anadolu'nun ticarî mallarını Samsun iskelesine ulaştırmak ve Samsun'dan alınan malları İç Anadolu illerine göndermek üzere Samsun-Çorum yolu en işlek ticarî yol haline gelince ilde kısa zamanda büyük bir hareketlilik gözlenmiştir. XIX.yüzyıl sonu itibarıyla Çorum ve çevresinde ticarî işletmeler olarak dericilik, dokumacılık, bakır ve demircilik, cehri ticareti³⁰ en büyük

²⁵ 1967 Çorum İl Yıllığı, s.70. ; Ömür Bakırer, Bizans ve Danişmend Selçuklu ve Beylikler Dönemlerinde Çorum, *Çorum Tarihi*, 5.Hitit Festivali Komitesi, s.59; Anakök'e göre ise bu tarih 1668'dir. Tayyar Anakök, *Çorum Tarihi*, basılmamış fotokopi halinde bir araştırma, 1950, s.98.

²⁶ 1967 Çorum İl Yıllığı, s.25.

²⁷ Abdullah Gündoğdu, *İki Numaralı Şer 'iyye Sicili'ne Göre Çorum Kazasının Mülki Taksimatına İlişkin Yeni Bilgiler*, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, S.1, Ankara 1990, s.168.

²⁸ 1967 Çorum İl Yıllığı, s.25.; İhsan Sabuncuoğlu, *Çorum Tarihine Ait Derlemelerim* II,ts, s.82-84, trs.

²⁹ 1967 Çorum İl Yıllığı, s.25.

³⁰ Cehri, üzüme benzeyen meyvelerinden boya yapımında istifade edilen bir ağaçtır. *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, III, İstanbul 1948, s.201.

Cehri ticaretindeki kazanç dolayısıyla 'altın ağacı' olarak isimlendirildiği, 19.yüzyılın sonlarında ortalama 4-5 altın lira ile bir ailenin yıllık masraflarına yeterli gelebildiği, bu işle uğraşan sıradan bir ailenin yıllık kazancınının 30-40 altın liraya ulaştığı düşünülürse cehrinin, kentin ticarî ve sosyal hayatındaki etkisi ortaya çıkar. Hatta kolay sağlanan bu yüksek kazancın halkı eğlenceye yönelttiği, tembelliğe sevkettiği, uzun vadede ise şehrin ekonomik yönden gelişmesini önlediği düşüncesiyle kaleme alınan bir yazıda; " Bu parıltılı meş'ale devrinin gamsız ve kaygusuz kamp âleminin bir gün gelip söneceği ve toprak olacağı kimsenin aklına gelmezdi. Fen madeni boyayı bulup çıkardığı toprağın çukuruna cehri denilen nebatı gömdü. Medeniyet bu âleme gülmedi. Bu âlem medeniyete kurban oldu." denilmektedir. * Fahrettin Ünsal, Cehrilik Yârenliği, *Çorumlu*, S.45, (944), s.1344-45; Anadoludaki boyahaneler XVI. y.y'dan başlayarak en kesif olarak Çorum, Tokat, Merzifon, Bursa, Hamid, Ankara, Kayseri, Adana, Urfa, Malatya, Maraş, Antep gibi belli başlı şehirlerde toplanmıştı. "Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi," editör; Ekmeleddin İhsanoğlu, ' I, İstanbul 1994, s.634

gelir kaynaklarını teşkil etmiştir.³¹ Şehrin ortasında bulunan ve de kentin en eski ve büyük camisi olan Ulu Cami'nin etrafında Güpür Hamamı, Paşa Hamamı, Yeni Hamam, medreseler, çarşı ve diğer dükkanlar, saat kulesi, hükümet konağı³², pazar yeri, kahvehaneler ve hanlar yer almıştır. Bir zamanlar bu bölge, şehirde ticari hayatın şekillendiği ve sosyal hayatın en hareketli olduğu alandır. Eski Ankara ve Mecitözü yoluyla şehre gelen kervanlar Sancaktar Camii önünden Kubbeli Cami'ye doğru yönelmekte, şehirdeki ticarî hareketliliğe katkıda bulunmakta idiler.

Evliya Çelebi'nin bildirdiğine göre; Çorum'da 42 mahalle, 42 cami ve mescid, 4.300 bağlı, bahçeli ev, 11 mektep, 7 han, 3 hamam, 3 tekke, 300 dükkan, 18 çeşme vardır.³³ Askeri komisyon azası istihkâm yüzbaşı tarafından 9 Temmuz 1307/1889 tarihli Çorum'la ilgili bir haritada verilen bilgiye göre "Şehirde 44 mahalle, Cami-i Kebir ve 23 adet minareli cami, 21 mescid, 10 medrese, 2 kütüphane, 6 han, 1.100 dükkan, 135 çeşme, 3.554 müslüman ve 119 Hıristiyanlara ait toplam 3.673 hane, 7.455 müslüman erkek, 7.753 müslüman kadın, 265 gayrimüslim erkek, 172 gayrimüslim kadın olmak üzere toplam 15.353 erkek, 13.781 kadın, 1 kiraathane, 1 telgrafhane, 1 gayrimüslimler için 1 kilise..." bulunmaktadır.

Çorum Şer'iyye sicillerine göre 19.yüzyıl ortalarında Sancaktar Camii civarından başlamak üzere Kubbeli Cami ve Ulu Cami civarında Penbe Han (10 odalı), Dedeoğlu Hanı (18 odalı), Dede Mehmed Efendi Hanı (31 odalı), Taşhan (41 odalı) Bahçevanoğlu Hanı, Hacı Ali Hanı, Han-ı Cedid, Kaim-makam (Kaymakam) Hanı³⁴, ve Veliyyüddin Ağa Hanı (59 odalı) olmak üzere çeşitli hanlar bulunmakta idi. Bunlar ise ticarî amaçlı olmaktan ziyade otel hizmeti vermekte idiler. Bu hanlar içerisinde şehir merkezinde bina olarak ayakta kalabilen ve ticari bir kuruluş tarafından Vakıflar Genel Müdürlüğünden kiralanmak suretiyle kullanılan tek yapı Veliyyüddin Paşa (Velipaşa) Hanı'dır.

III- Geçmişten Günümüze Veliyyüddin Paşa (Velipaşa) Hanı'nda Verilen Hizmetler:

Hanlar, yazlık denilen avlulu, kışlık denilen kapalı ve her ikisinin birleşmesinden meydana gelen, her türlü iklim şartlarına elverişli, karma diye nitelendirilen usüllerde bina edilirler.³⁵ Konumuzu teşkil eden han, karma tipli olup hem yaz hem de kış şartları dikkate alınarak yapılmıştır.

Velipaşa hanı, şehir merkezinde, saat kulesi civarında, ticarî hareketliliğin en yoğun olduğu bir alanda bina edilmiştir. Başlangıçta yolcu hanı, daha sonraki dönemlerde ise depo, otel, kargo binası, terminal gibi farklı amaçlarla kullanılmıştır.

³¹ Geniş bilgi için bkz. Sevgi Aktüre, 19.yüzyılda ve 20.yüzyıl başında Çorum, *Çorum Tarihi*, 5.Hitit Festivali Komitesi, trs., s.123-33; Huricihan İslamoğlu-İnan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*, İletişim Yay. 308 s., İstanbul 1991.

³² Hükümet konağı, bugün itibarıyla Emlak Kredi Bankası'nın bulunduğu yerde idi. 1956 yılında çıkan bir yangından sonra şehrin daha yukarısına yeni bina yapılmış ve oraya nakledilmiştir.

³³ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. (sdl: Tefvik Temelkuran-Necatî Aktaş), Üçdal Neşriyat, İstanbul ts., II, s.695

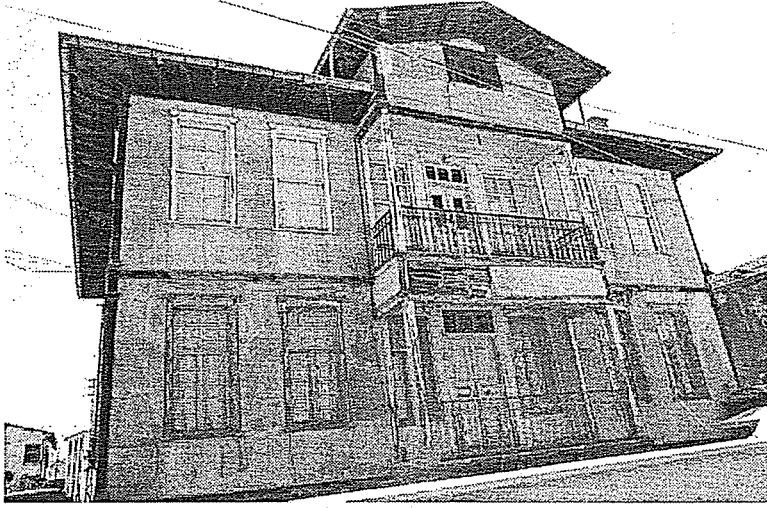
³⁴ Şerif Korkmaz, *H.1255-1264 Tarihli Çorum Şer'iyye Sicili*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1995, s.653.

³⁵ Suut Kemal Yetkin, *İslâm Mimarisi*, Ankara Üniv. Basımevi, 1965, s.129

Doğuya bakan çift kanatlı kapı yeteri kadar genişlik ve yüksekliğe sahip olduğu gibi aynı zamanda arabaların rahatlıkla girebilmesi açısından eşiği de yoktur. Ortada, üzeri açık geniş bir avlusu vardır. Girişin karşısındaki ahşap kolonlu 4m.eninde, 3.70m. yüksekliğindeki yedi aks, atların, at arabalarının barınağıdır. Girişin solunda, handa kalanların ve çarşı esnafının kullandığı tuvaletler, depolar ve geniş bir kahvehane yer almıştır. İç avlunun etrafındaki duvar diplerinde sedirler vardır. Avlunun alt kısmında kahvehane, ahır ve samanlık, üst katında otel hizmeti veren yatak odaları, bekleme odası, ocaklık, depo gibi zorunlu ihtiyaçlara cevap verebilecek tarzda mekânlar bulunmaktadır.

Kurtuluş Savaşı yıllarında Türkiye genelinde olduğu gibi Çorum'da da bir takım teşkilatlanma hareketleri olmuştur. Bu alanda, Velipaşa ailesinden Şevket Bey aktif olarak rol almıştır. Bu çalışmaların yürütüldüğü mekânlar içerisinde Velipaşa Hanı ve konağı da³⁶ çeşitli vesilelerle kullanılmıştır. Dolayısıyla aynı aileye ait konakla çalışmamızın dolaylı bir şekilde bağlantısı bulunmaktadır.

Velipaşa konağının dış cepheden görünüşü

Çorum'da, mutasarrıf olan Süleyman Sami Bey 5 Nisan 1919 yılında görevden ayrılmış, bu göreve 6 Nisan 1919'da Hürriyet ve İtilafçı Samih Fethi Bey getirilmiştir. Hürriyet ve İtilaf Fırkası ise dava vekili Kamil, avukat Sabit öncülüğünde Kadifeoğlu Abbas, Kürt Hacı Mustafa Efendi, Battaloğlu Enver Ağa, Alaybeyoğlu Hacı Sait Ağa gibi bazı kişilerin öncülüğünde teşkilatlandırılmaya çalışılmıştır. Bu örgütlenme hareketine eski ittihatçılar ve I.Dünya Savaşı yıllarında kurulan İhtiyat Zabıtları Cemiyeti üyeleri karşı çıkmışlardır.

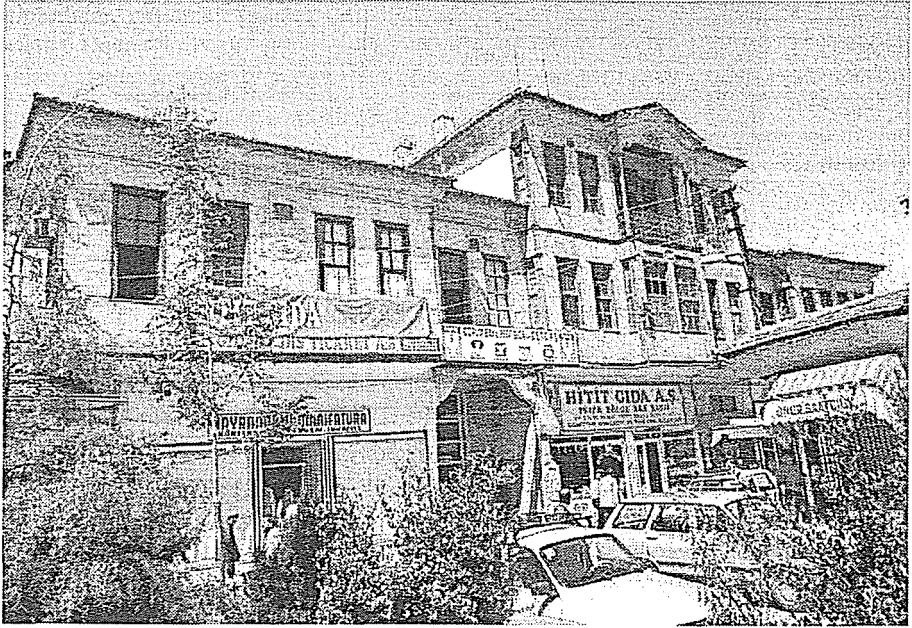
Partileri kapanmış olmasına rağmen İttihatçıların ileri gelenleri, Madanoğlu Hacı Salim Ağa, Velipaşaoğlu Şevket, Enbiyazâde İsmet Bey, Tütüncüoğlu Mehmet

³⁶ Adı geçen konak, Velipaşa Camii diye bilinen Şeyh Eyüp mahallesindeki Abdülbaki Paşa Camii'nin doğu tarafında bulunan iki katlı bir yapıdır. Bugün ev olarak kullanılmaktadır.

gibi isimlerdir. Bunlar halkın devam ettiği kahvehanelere gitmeyen yüksek tabakadan kimseler olup yatsı namazları sonrası hanedan odaları diye bilinen evlerinin selâmlık kısmında toplanırlar, sohbet ederler ve siyasî kararları buralarda alırlardı.³⁷ Toplanan ağa evlerinden bir tanesi de Şeyh Eyüp Camii karşısında bulunan Velipaşa Konağı'dır. Daha sonraları ise Sivas Kongresi'ne Çorum delegelerinin seçilmesi ve gönderilmelerinde Velipaşaoğlu Şevket Bey önemli bir rol oynamıştır.³⁸

Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Çorum'daki mücadelelerine karşı çıkan İhtiyat Zabıtları Cemiyeti üyeleri ise, Çamlıcalı İsmail, Osman (Köstekçi), Hamdi (Kürkcü), Kemal Karafakı, Damat Şükrü, Rıfat Kavukçu, Haboğlu Mehmet, Lütfi Bilal, Kürt Hafızın Tahsin gibi kişilerdir. Bunlar da Velipaşa Otel'i'nin (hanı) üst katında bulunan köşk bölümünde toplanıyor, değerlendirmeler yapıyor, kararlar alıyorlardı.

Velipaşa hanı, Kurtuluş savaşı yıllarında depo olarak da kullanılmıştır. Sakarya Savaşı sırasında "Tekalif-i Milliye" hükümleri gereği her evden ordunun teçizatı ve askerin ihtiyaç duyabileceği malzemeler toplanmıştır. Hatta el konulan bazı malzemelerin bedellerinin de savaş sonrası ödenmek üzere sahiplerine birer mazbata verilmiştir. Bu konuda Çorum'da oluşturulan komisyonlar, malzemeler için ana toplama merkezi olarak Velipaşa Hanı'nı kullanmışlardır.

Velipaşa Hanı'nın ön cepheden görünüşü

Anadolu insanının cephe gerisinde yaptığı katkıları anlatan ve o günleri yaşayan ve bugün hayatta bulunan insanların verdiği bilgilere göre, halk arasında

³⁷ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *Anıların İzinde*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1977, s.46-48

³⁸ İlhan Tekeli, Mütareke ve Kurtuluş Savaşında Çorum, *Çorum Tarihi*, 5.Hitit Festivali Komitesi, ts. s.173

gruplar oluşturularak her aile imkanlarını sonuna kadar kullanmak suretiyle cepheye bir şeyler göndermeye çalışmıştır. Bu bağlamda Çorum'da yapılan organize, her ev dolaşarak siparişler verilmiş, çorap, kazak, eldiven gibi giysiler yanında yiyecek maddeleri toplanmıştır. Hayvancılıkla uğraşanlara kıymalar yaptırılmış, çarıklar diktirilmiş, buğdayı olanlara bulgur yapmaları istenmiştir. Kısaca kimin neye gücü yetiyorsa kendi ihtiyaçlarını dahi geri plâna atarak, büyük bir şevk ve heyecanla cephede askerin ihtiyaç duyabileceği her türlü malzeme temin edilmeye çalışılmıştır. Hatta bu mücadeleye katkı sağlamanın vermiş olduğu sevinçle ağlayarak varını-yoğunu getirip teslim eden insanlar olmuştur.

İşte bu alanda gönüllü ekiplerin topladığı her türlü malzemenin ana toplama merkezi olan Velipaşa Hanı'nda depolanan malzemeler Hıdırlık şeyhi Şeyh Abbas Efendi'ye ait at ve develerden oluşan kervanla taşınmıştır. Malzemeler, Samsun'dan Çorum'a buradan Sungurlu yoluyla Yahşihan'a gönderilmiştir. Diğer bir yol olarak da Yozgat istikametinden Ankara'ya cephaneye ve askerî malzeme taşınmıştır. Şeyh Abbas, bu taşıma işleminde başlangıçta 35 deve 4 çift atlı araba kullanırken bu sayı daha sonra 68 deve ve 40 arabaya ulaşmıştır. Şeyh Abbas, karşılaştığı soyguncu eşkiyadan şeyhliğinin prestijini de kullanarak bu işi başarıyla tamamlayabilmiştir.³⁹ Çorum, İstiklâl Savaşı yıllarında Anadolu'nun her tarafında başlatılan seferberliğe toplumun her kesiminden insanıyla her türlü imkanını sonuna kadar kullanarak

Hanın terminal olarak kullanıldığı günlere ait bir fotoğraf

katılmıştır. Bu alanda yapılan katkı küçümsenecek oranda değildir. İstiklâl Savaşı yıllarında, askerlik şubelerindeki resmî kayıtlara göre en fazla şehidi Orta Anadolu şehirleri vermiştir. Dört yıla yakın bir süre devam eden Milli Mücadele'de resmî kayıtlarda şehit olanların sayısı 36.239 olarak bildirilmiş, Çorum merkez 226, Alaca

³⁹ İlhan Tekeli, a.g.e.,s.189

102, İskilip 269, Mecitözü 347, Osmançık 329 ve Sungurlu'dan 243 olmak üzere il genelinde toplam 1.516 şehit verilmiştir.⁴⁰

Velipaşa Hanı, şehir esnafı tarafından ambar olarak da kullanılmıştır. 1940'lı yıllarda yaşayan insanların verdiği bilgiye göre; Çorum'lu esnaf, bakkaliye malzemelerinden sabun, yağ, tuz, mum gibi temel ihtiyaçların teminini Samsun'dan alırken, giyecek, lamba, hırdavat türü malzemeleri de İstanbul piyasasından temin etmişlerdir. Ulaşım imkanlarının sınırlı olduğu bu yıllarda dışarıdan gelen her türlü malzemeyi taşıyan vasıtalar doğrudan Velipaşa Hanı'na gelmiş, esnaf siparişlerini buradan almış veya hamallar tarafından dükkanlara servis yapılmıştır. Burası âdeta şehrin ve esnafın günümüz kargo hizmetlerinin verildiği ambarı konumunda olmuştur.

Bu binanın mevkii ve girişi uygun olması dolayısıyla 1950'li yıllarda şehir terminali olarak kullanıldığı bilinmektedir. Şehirlerarası gidecek olan arabalar buradan hareket ettiği gibi ilçe ve köylere giden motorlu arabalar, at ve eşekle yapılan yolculukların hareket merkezinin de burası olduğu o günleri yaşayan herkes tarafından dile getirilmektedir. Çorum'da taşımacılığa yönelik belediye garajı 1960 yılında yapılıncaya kadar⁴¹ bu han, büyük bir boşluğu doldurmuştur.

Burası aynı zamanda şehirlerarası yolcu taşıyan araçların yolcu indirip-bindirdiği ana terminal olması sebebiyle, o zamanlarda yaşayan çok sayıda insanın

Avlu kısmında bulunan Sebze reyonundan bir görünüş

⁴⁰ Bayram Sakallı, Milli Mücadelede Çorum, *Türk Kültür Tarihi İçerisinde Çorum Sempozyum Tebliğleri*, trs., s.253-60.

⁴¹ 1967 Çorum İl Yıllığı, s.288.

Anadolu Otel⁴² diye bilinen üst katlarda yattığını, unutulmaz hatıralar yaşadıklarını çeşitli vesilelerle dile getirdikleri nostaljik bir mekândır.

Terminal olarak kullanıldığı süre içerisinde, üst katlardaki odalar âdeta bekleme salonu gibi kullanılmıştır. Ailesiyle birlikte Çorum'a gelen insanlar nakliye vasıtalarının az olması nedeniyle uzun süre arabalarının hareket saatini beklemek durumundadır. Bu süre içerisinde insanlar üst katlardaki odalardan bir tanesini ücret karşılığı kiralar, avlu bölümünde bulunan arabalar hareket edeceği zaman kendilerine haber verilir, aşağıya iner ve gidecekleri istikâmetteki arabaya binerlerdi. Böylelikle özellikle soğuk ve yağışlı havalarda insanlar açıkta bırakılmamış olurdu.

Han, uzun süre çarşı olarak da hizmet vermiştir. Alt katlarda bulunan ahır ve samanlıklar dükkana dönüştürülmüş, buralarda kahvehane, ayakkabıcı, fotoğrafçı, bakkal, araba tamircileri gibi ticarî işletmeler yer almıştır. Şehir merkezinde bulunması, kapalı alanının genişliği ve terminal görevi de vermiş olması dolayısıyla hareketli bir mekândır, âdeta iş hanı veya kapalı çarşı gibi çalışmıştır.

Giriş bölümünün solunda bulunan kahvehane önemli bir toplanma yeridir. Radyo-televizyon gibi teknolojik aletlerin olmadığı dönemlerde hana gelenlerin her türlü maharetlerini ortaya koydukları, musiki fasılları düzenledikleri, maceralarını anlattıkları hatta mevlid okudukları bir mekân olarak hâla anlatılmaktadır.

1982 yılında Anadolu'ya yaptığı programlı bir seyahatte bu hana da uğrayan Bülent Çetiner şunları anlatmaktadır: "Avludaki kahvehane, hana kalanların ve çarşı esnafının devam ettiği tipik bir toplantı yeridir. Çepeçevre sedirlerde, hasır sandalyelerde oturulur, bitmek tükenmek bilmeyen konular burada dile getirilirdi. Geniş ocağı pek yakılmazdı ama önceleri bu büyük ve güzel ocak uzun kış mevsiminde gece gündüz yanardı. Sonraları ortaya kurulan büyük bir soba yakılır, sobadan mangallara alınan kor ateşiyle üç yanı kapalı kahvehane çabucak ısınmış. Uzun kış geceleri, kardan, kıştan kapanan yolların bir araya getirdiği garip yolcuların maceralı bekleyişleri burada olur. Kahvehanenin girişinin sağında, birkaç basamakla çıkılan kürsüye benzeyen yüksek bir yerde zamanın nüktedanları, sözü sohbeti dinlenen ünlüleri, fıkralar hikayeler anlatırlar, hoşça vakit geçirirlerdi. Ney ve bağlama ile musiki şölenleri verilir. Hatta bu sıcak ve samimi kahvehanede arada sırada mevlid de okunurmuş."⁴³

Çorum'da vakıf malları arasından farklı zamanlarda 16 cami, 5 cami arsası, 42 mescid, 4 türbe, 5 mezarlık ve daha başka yerler satılmış⁴⁴ olmasına rağmen vakıf eseri olduğu halde bu han satılmamıştır. Anadolu'nun muhtelif şehirlerinde han satışları olmakla birlikte Velipaşa Hanı'nın satılmamış olması bu tarihi yapının

⁴² Anadolu'nun düşman işgalinden kurtuluşu için mücadele verdiği sırada, olaylara tanık olan Mısırlı Prenses Kadriye Hüseyin'in anılarını ihtiva eden "Anılar ve İntibalar" isimli kitabı Roma'da bastırılmış, Atatürk'ün emriyle Fransızca'dan Türkçe'ye çevrilerek I. Meclis üyelerine dağıtılmak istenmiştir. Daha sonra "Mukaddes Ankara'dan Mektuplar" adıyla yayınlanan kitapta bahsedilen "Anadolu Otel", Çorum Velipaşa Hanı'nın üst kısmında bulunan otel bölümüdür. Bkz. Kadriye Hüseyin, *Mukaddes Ankara'dan Mektuplar*, (Çev. Cemile Necmeddin Sahir Silan), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, s.7

⁴³ Bülent Çetiner, *İlgi Dergisi*, Apa Ofset, İstanbul 1983, S.37, s.26-31

⁴⁴ Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Ankara 1995, s.543

günümüze kadar gelebilmesini sağlamıştır. Velipaşa ailesine mensup olan kişilerin nüfusları ve merkezî idareye yakınlıkları bunda son derece etkili olmuştur.

Han, 1929 yılında çıkan bir yangında büyük hasar görmüştür. Aynı aileden gelen ve yakın bir tarihe kadar da vakıf mütevelliliği yapmış olan Oğuz Velipaşa'nın verdiği bilgiye göre, talihsiz bir şekilde çıkan ve hanın tahrip olmasına sebep olan yangın sonunda o yıllarda müteveli olan Şevket Velipaşa⁴⁵, tüm masraflarını kendisi karşılamak suretiyle burasını aslına uygun şekilde yeniden tamir ettirmiş, yangından etkilenmeyen kısımlara dokunulmamış diğer bölümler de binanın bütünlüğü dikkate alınarak yeniden onarılmıştır. Böylelikle bu tarihî yapı ve vakıf hizmeti yangın sonrası yok olmaktan kurtarılabilmektedir.

Oğuz Velipaşa'dan aldığımız diğer bir bilgi ise, dışarıdan gelen sıradan yolcular bu handa misafir edilir, şehre gelen nüfuz sahibi misafirler de eğer köşk bölümü dolu ise Şeyh Eyyüp Cami'nin (Velipaşa Cami) doğusunda bulunan ve bugün halâ ayakta duran Velipaşa Konağı'nda ağırlanırlardır. Dolayısıyla Çorum'a, dışarıdan gelen misafirleri ağırlamak görevini de üstlenen Velipaşa ailesi zengin ve şehrin eşrafından kimselerdir. Şehrin içerisinde geniş bir alanı kapsayan ve "Ulu Mezarlık" olarak anılan, bugün dahi cenazelerin defnedildiği şehrin en büyük mezarlığının yerinin de Velipaşalar tarafından vakfedildiği bilinmektedir.

Han, 1980 yılından itibaren bir gıda firması tarafından kiralanmış ve içerisinde bir takım düzenlemelere gidilerek market olarak işletilmektedir. Hanın alt katında bulunan bölümler tadilatla orta avluya bağlanarak daha geniş bir alan kazanılması yoluna gidilmiştir. Batı tarafında bulunan ve ahırların yer aldığı bölüm tamamen açılmış, içerisi yeni bir düzenleme ve aydınlatma sistemi ile satış reyonu olarak tanzim edilmiştir. Avlunun üzeri demir makaslar üstünde yağmur almayacak şekilde örtü sistemi ile tamamen kapatılarak bu bölüm sebze ve meyve satış reyonu olarak düzenlenmiştir. Avlunun tabanında bulunan taş döşeme zemin üzerine kalebodur yaptırılmıştır. Üst katlarda bulunan odaların bir kısmı idare ve hizmet odalarına dönüştürülürken kalan bölümler de depo olarak kullanılmaktadır. Elektrik panoları üst katta yer alırken diğer odalar da elektrik şebekesine bağlı olarak aydınlatılmaktadır.

IV-Hanın Mimari Yapısı ve Ölçüleri

Tarihî Velipaşa Hanı'nın kitabesi yoktur. Burası ile ilgili çizilmiş mimarî bir plân veya proje de mevcut değildir. Tapu kadastro ölçüleri ve belediye imar plânı çerçevesinde yapılan çalışmalar vardır. Mimar Bülent Çetinor tarafından Anadolu'ya yapılan programlı bir gezi sonucu Çorum'a geldiğinde uğradığı bu yapı ile ilgili anılarını ihtiva eden bir yazıda⁴⁶ çeşitli resimlerle birlikte üst kata ait 1982 yılında bir rölöve plânı hazırlamıştır.

1.000 m2 lik bir alanı kaplayan han, iki katlı inşa edilmiştir. Ön caddeye bakan ve özel bölmeleri ve ince ahşap işçiliğinin görüldüğü köşk bölümü ise üç katlıdır. Toplam inşaat alanı ise 2.200 m2'yi bulmaktadır.

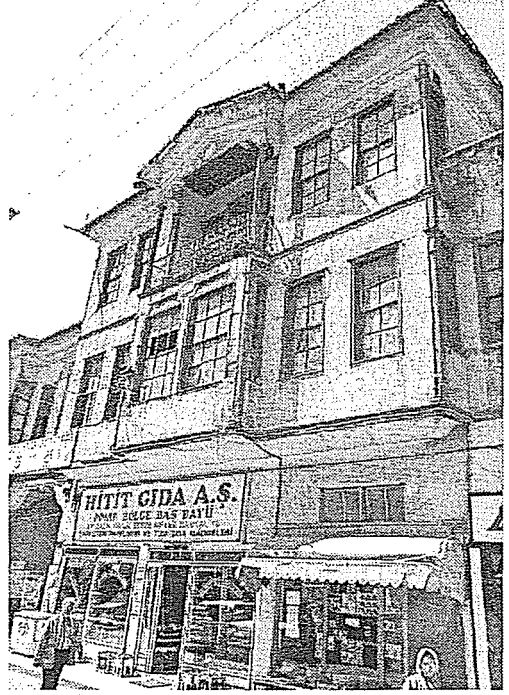
⁴⁵ Velipaşaoğlu Şevket Bey, 20.10.1930-30.04.1933 tarihleri arasında Çorum Belediye Başkanlığı yapmıştır. M.İhsan Sabuncuoğlu, *Çorum Tarihine Ait Derlemelerim-II*, ts., s.27.

⁴⁶ Bülent Çetinor, *İlgi Dergisi*, Apa Ofset Basımevi, İstanbul, 1983, S.37, s.26-31

Han'a doğu tarafında ana caddeye bakan yönde 3.60 m. eninde, 4.20 m. yüksekliğinde ve 6.50 m. derinliğinde bir girişten eşiksiz ve düz ayak üzere tabanı taş döşeli olan avluya girilir. Avlunun üzeri açıktır. Şu anki durumu itibarıyla, girişte çift kanatlı demir bir kapısı vardır. Giriş koridorunun tavanı ahşap döşeme olup avluya giren yüzünde kireç sıvalı bir kemer vardır.

Sağdaki köşkün altı hanın yazıhanesidir. Üst katlara buradan da çıkılır. Öndeki dükkanların ve avlunun ahşap kolonlu arka kısmının üstünü, yukarı katın odaları ve geniş koridoru kaplar. Avluya doğru açık olan koridorun üzerinde 35 han odası çepeçevre sıralanır. Bütün odalar hem avludan hem de iki caddeden aydınlanır ve havalandırılır.

Avlu girişinin hemen solunda yeralan merdivenlerden 13 basamakla sahanlığa ulaşılır. Sahanlığın yanı başında yer alan ve yukarıya tırmanan merdivenlerin başlangıcında 3.10x3.40 ebadında ve 2 metre yüksekliğinde küçük bir oda vardır. Bu odanın merdivenlere bakan 30x40 cm. ebadında küçük bir penceresi olup âdeta bekçi odasını andırır. Han içerisinde tavanı en basık oda burasıdır. Buradaki merdiven sahanlığından yukarı otel bölümü gezinti alanına (sahanlık) 12 basamaklı bir merdivenle ulaşılır. Buradaki odalara ait kapı ve pencerelerinin açıldığı giriş kapısının hizasından kuzey-güney istikametinde üç oda bulunmaktadır. Bu koridorun güney-doğu köşesinde yeralan küçük bir nişten çatıya çıkmaya yarayan bir kapak bulunmaktadır. Bu bölümde yeralan tabanı 25x25

Köşk bölümünün önden görünüşü

ebadında hâlâ kullanılan kırmızı tuğla plâkalar bulunan gezinti alanı diğer kısımlardan geniştir. 3.70 m. olan bu koridorun avluya bakan yüzünde ince 6 ahşap sütun arasında 5 kemer gözü yer almaktadır.

Hanın güney tarafında doğu-batı istikametinde yeralan koridorun başında tuvalet ve banyo odaları vardır. Bu bölümde 5 sütun üzerinde 4 kemer gözü ile avluya bakan ve tabanı tüm koridorlarda aynı renk ve ebatla olan taş plakaların yer aldığı gezinti alanına açılan 5 oda vardır. Bu odaların her birinin içerisinde yine bir kapı ile girilebilen ve dışarıya penceresi de olmayan depo gibi bölmeler bulunur. Koridorun sonundaki oda ise hanın en geniş odasıdır. Burası 8 m. derinlik ve 3 m. eninde olup tavana yakın üst kısımda 50x70 ebadında demir kafesli iki pencere yer alır. Görünümü âdeta hanın deposunu andırmaktadır.

Batı tarafından avluya bakan, etrafı ahşap korkulukların yer aldığı, tabanı kırmızı taş döşeli, tavanı ahşap olan gezinti alanının önünde 9 kemer gözü vardır.

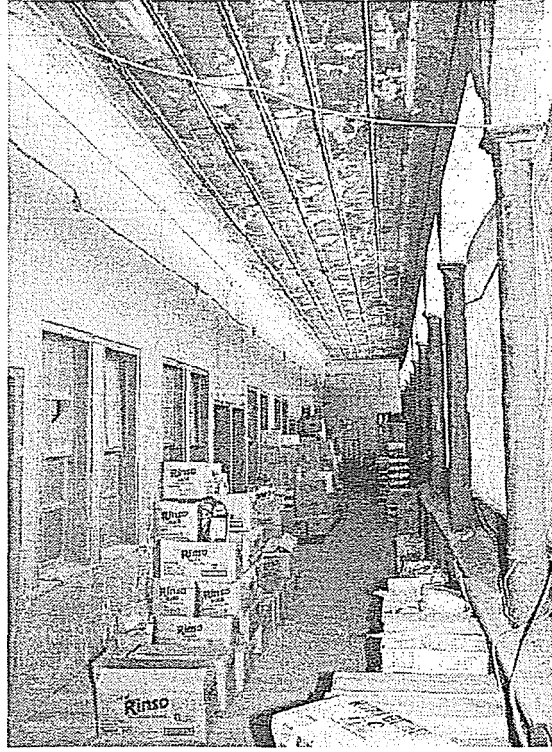
Bu bölümün kapıları koridora açılan 3.30x3.40 ebadında ve 3.20 m. yüksekliğinde 7 odası vardır. Bu odaların da avlu tarafına bakan yönünde her birinin 70x170 ebadında ikişer penceresi vardır. Bu koridorun orta kısmında duvar yüzünde tezyinî alçı bir motif içerisinde Arapça harflerle "maşallah" yazmaktadır.

İkinci katın kuzey-batı köşesinde şömine şeklinde büyük ocak vardır. Handa kalanlar, bu ocağın aldıkları ateşle kendi odalarındaki sobaları yakmaktadırlar. Onun için bu ocağın hemen yanında sağ

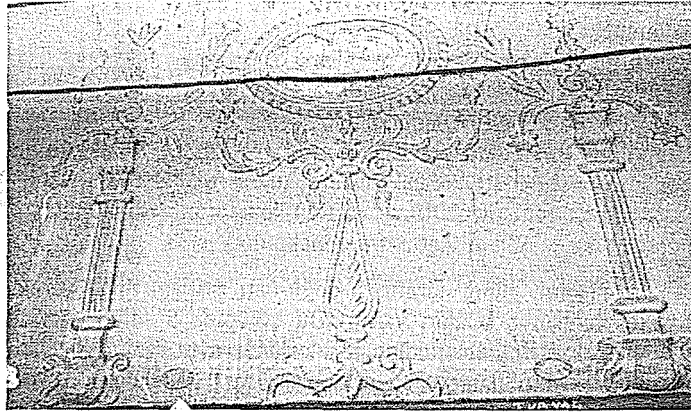
ve sol tarafta bulunan kapılı bölümde yakacak odun-kömür gibi malzemeler depolanmaktadır. Ocağın sağında bulunan kapılı bölümden aynı zamanda çatıya çıkma imkânı da vardır. Ocak yanarken ahşap kapıların ateşten etkilenmemesi düşünülmüş

olmalıdır ki buradaki kapılar ocağın ağız ile aynı hizada olmayıp sağdaki bir metre ileride soldaki de bir metre daha geridedir.

Avlunun kuzey tarafından üst kısma çıkan merdiveni 21 basamaklı olup ilk üç basamağı taştır. Buradaki taş basamaklar binek taşıdır. Binek hayvanının üzerine binmekte zorluk çekenlerin atını buraya yanaştırarak bindikleri ifade edilmektedir.

Batı kısmında bulunan gezinti alanı

Batı tarafı duvarı üzerinde alçıdan bir süsleme motifi

Merdivenler ve gezinti alanların kenarlarında bulunan yuvarlak ahşap işlemeli korkuluklar 80 cm. yüksekliğindedir.

Avlunun Kuzey tarafında bulunan doğu-batı istikametindeki 2.50m. en ve 4.10m. yüksekliğindeki sahna açılan bölümde ahşap sütunlar üzerinde 4 kemer gözü olup bu koridora bakan 5 oda bulunur.

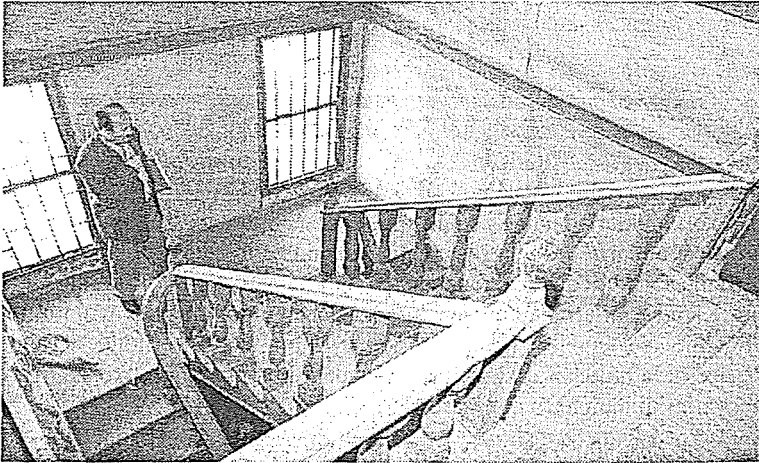
* Hanım üç tarafını çevreleyen tabanı kırmızı taş döşeli gezinti alanların tamamı birbirine bağlantılı olarak devam etmektedir. Tüm odalarda baca, kireçten yapılmış lamba rafları, duvarlarda elbise asmak üzere sıvaya gömülü ahşap pervazlar üzerinde burnu eğri çivileri görmek mümkündür. Her odanın ayrı baca deliği olmakla birlikte her iki yan odanın baca deliği sırt sırta getirilerek çatıya tek baca olarak çıkartılmıştır. Duvarlardaki kandil asacak çengeller, lamba konulan raflar, süslemeli soba bağlantı delikleri özelliklerini kaybetmeden günümüze kadar gelebilmiştir.

Hanım doğu tarafında bulunan ve kuzey-güney istikametinden alt giriş kapısının üst hizasına kadar uzanan bölümü çift katlıdır.

İdareci odasına ait çift kanatlı kapı

Buranın ikinci katı diğer bölümler gibi düzenlenirken bir üst katta köşk bölümü yer almaktadır. Bu bölümlere avlunun kuzey tarafında bulunan merdivenlerden çıkılarak geçilebildiği gibi esas giriş, hanım yazıhanesine kapısı olan merdivenlerden sağlanmaktadır. Ayrıca, buradaki merdivenlerden istifade edilerek sahanlıklardan geçmek suretiyle tüm odalara ulaşmak imkanı vardır.

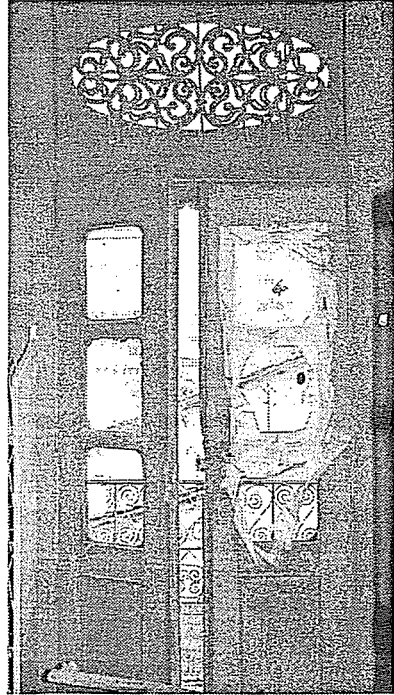
Köşk bölümüne çıkan merdivenlerden bir görünüş

Doğu taraftaki kuzey-güney istikametindeki koridora dışarıdan gelen merdivenlerden ikinci koridora çıkılınca ortada bir antre vardır. Buraya açılan 4 ayrı oda vardır. Buradaki odalar 3.50x3.90 ebadında ve 3.20 m.yüksekliğinde olup ikisi ana cadde istikametinde doğuya diğer ikisi avluya bakmaktadır. Her odanın duvarlarında ikişer adet 1.20x2.20 cm., köşelerinde ise 30x220cm. ebadında sürgülü pencereler vardır. Bu holden kuzeye doğru yönelince 3 m.eni ve 3.90m. yüksekliği olan tavanı ahşap kaplama mekana geçilir. Bu koridorun her 3.50 m.'de bir olmak üzere 4 ayrı kemeri bulunmaktadır. Koridorun 3x1.80m.ebadında avluya bakan bir penceresi vardır. Bu yönde bulunan odaların toplamı 8 adettir. Kapı kanatları 80x2.10m. ölçülerinde iken doğu-batı ile kuzey-güney istikametinin kesiştiği koridorun tam karşısına gelen oda çift kanatlı olup, kapı kasasının üst kısmı ve köşeleri ağaç işlemeli, süslüdür. Burası âdeta idareci odası görünümündedir.

Hanın en ilgi çekici kısımlarından bir tanesi de üçüncü katta bulunan köşk bölümüdür. Zemin kattan ikinci kata çıkan tek yollu merdiven buradan yukarıya çift yola dönüşmüştür. Etrafı işlenmiş yuvarlak ağaç korkuluklarla çevrili 8'er basamaklı 80 cm. genişliğinde, her birinden tek kişinin yürüyebileceği genişlikte olan çift yollu merdivenler avlu tarafı duvar dibinde sahanlığa ulaşmakta, buradan da üst bölüme 10 basamaklı ve 1.30 m. genişliğinde tek yolla köşkün holüne çıkılabilmektedir. Bu bölümdeki merdivenlere, avlu tarafına bakan yönden merdiven sahanlığında 70x150 cm. ebadında demir kafesli iki pencere, ve sahanlıktan 2.80m. yükseklikten itibaren 80x180 ebadında açılmaz iki pencere ile aydınlık sağlanmıştır.

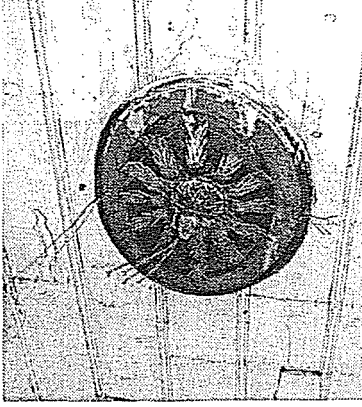
Köşk bölümünde hole açılan 5 oda vardır. Tuvalet ve banyo odaları da aynı katta ayrı yapılmıştır. Odaların her birinde baca deliği vardır. Doğu tarafa bakan, şehir manzarasına hâkim olan balkon 3.40x1.50 ebadındadır. Buranın tabanı karo mozayik, korkulukları demir işlemeli, köşelerde ahşaptan ince ve uzun iki sütunu bulunur. Bu sütunların başlıkları işlemeli, balkon üzerindeki alınlık kireç sıva işleme ile süslenmiştir. Antreden balkona açılan çift kanatlı camlı kapının üzeri ahşap ajurludur Kapı kenarlarında bulunan sürgülü pencerelerle birlikte aydınlık bir ortam sağlandığı gibi süslemeleri ile de buraya ayrı bir önem verildiği görülmektedir. Pencere üzerinde bulunan eskimiş kornişler dahi buranın ayrıcalıklı olduğunu ifade eder gibi yerlerini muhafaza etmektedirler.

Odalar, 3.50m. en, 3.90 m. derinlik ve 3.20 m. yüksekliğe sahiptir. Tabanları ahşap olup, taban süpürgelikleri, yerden 60 cm.

Ajurlu balkon kapısı

ve 160 cm. yukarıdan itibaren odaları çepeçevre kuşatan çift sıra boyalı ahşap pervazları ile farklı bir görünüm arz etmektedir. Kapı kanat ve pervazları işlemeli demir kilitleri ise sürgülüdür. Doğu tarafında 2, batı da 2 oda vardır. Bu odaların her birinde 80x180 cm. ebadında iki ve yine köşelerinde de 50x180 cm. ölçülerinde ikişer pencere vardır. Antreye açılan mutfak 2.50x2.90 ebadında olup doğu ve batı taraflarından iki baca çıkarılmıştır.

Sahanlığın tavanında rozet biçiminde, ahşap işlemeli göbeğin içerisine yerleştirilen metal yaprak motifleri bulunan ucu halkalı bölüm avize veya lamba asmak için yapılmış ve

Köşk bölümündeki tavan göbeği buraya güzel bir görünüm kazandırmıştır. Holün odalara geçen kısımlarında ortası ahşap, köşe konsolları kireç işlemeli, kemer görünümlü mimarî unsurlar bu bölümü daha gösterişli bir hale getirmektedir. Duvar yüzeylerinde çeşitli aralıklarla kireç işlemeli çiçek ve yaprak motiflerine de yer verilmiştir. Banyo ve mutfak hariç olmak üzere sahanlıkta tek, odalarda çift sıra olmak üzere duvara gömülü ahşap pervazlar ve aralıklarla da olsa üzerlerine elbise asmaya yarayan uç kısımları eğri çiviler hâlâ yerlerinde durmaktadır.

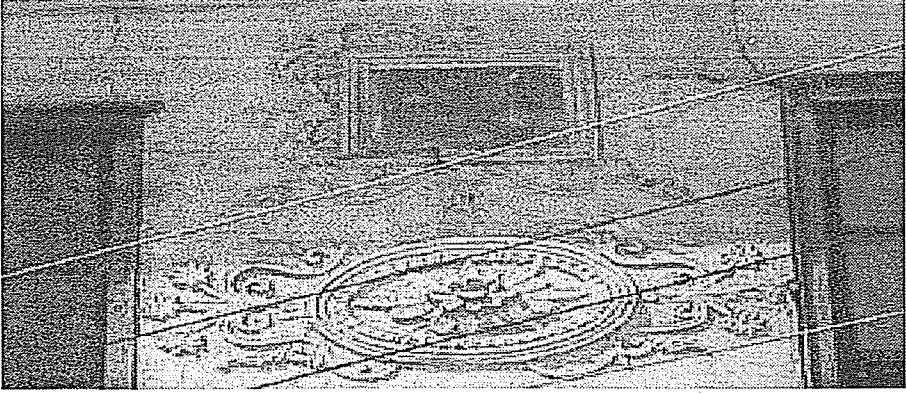
Bina çatı saçaklarının alt kısımları kireçle, kavisli bir şekilde sütunların üzerine binen duvarlara bindirilmiş, çatıda yer alan alınlıklara küçük pencereler açılmıştır. Orta avluya bakan ikinci kattaki koridor korkuluklarının altında bulunan ve avluyu boydan boya çevreleyen ahşap kısmın üzeri baklava dilimi ve yaprak motifleriyle süslenmiştir.

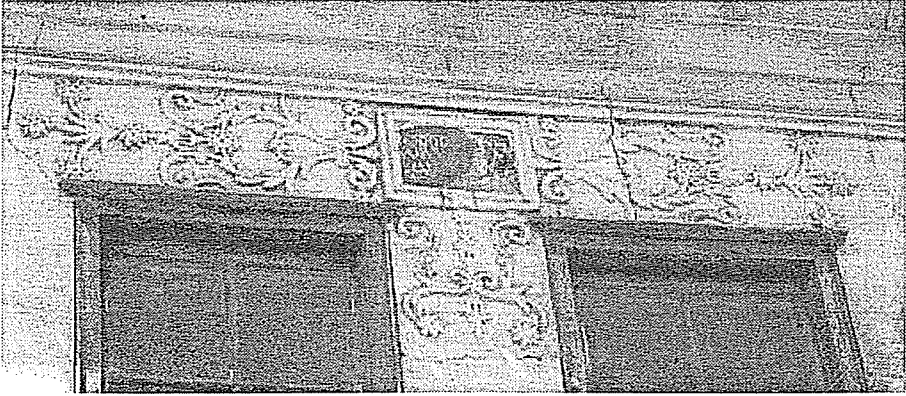
Köşk bölümünden bir kapı

Binanın dış kısmında ikinci katın sağ ve sol bölümlerdeki odaların dış duvar yüzeyleri ile köşk bölümünün alınlığında alçıdan çiçek ve kıvrık dal motifleri ile gülbezekler olup biraz yukarılarında da resimli ve Arap harfleri ile yazılı panolar bulunmaktadır. Buradaki yazılar rengini kaybettiğinden tam olarak okunamamaktadır.

Hanın en orijinal bölümlerinden, sağ ve soldan çıkan iki ayrı merdiven, sokağa bakan pencereleri ve gayet aydınlık olan odaları ile köşk bölümü aynen

Binanın dış duvar yüzeylerinde bulunan panolar ve alçı işlemeli süsler

muhafaza edilmekte, yapı içerisinde özellikli bir bölüm olarak hâlâ dikkati çekmektedir.

Bugünkü haliyle, hanın iç ve dış duvarlarındaki alçı işleri, ahşap ve demir süslemeli parmaklıkları, rahat merdivenleri ve tornadan çıkmış korkulukları ile daha birçok bölümleri, döneminin evlerindeki perspektiflerden farksızdır ve de geçmişe ait sanat, estetik ve ince bir zevkin özelliklerini arzeder.

V-Değerlendirme ve Sonuç:

Vakfiyenin ilk bölümünde Veliyyüddin Ağa olarak zikrolunan ikinci bölümde ise Velipaşa diye ifade edilen ve bu adla da anılan han, her türlü zorluklara göğüs gererek bir şekilde günümüze kadar ulaşabilmiştir. Vakfiyesinde belirttiği üzere Ramazan ayında mukabele olarak hatim okunmasına günümüzde de devam edilmektedir. Vakfiyede belirtilen yerlerin kiralanması işi Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün kontrolünde olup yine harcamalar da bu kurum tarafından takip edilmektedir.

Vakfiyede yeralan, mütevellinin erkek evlâdının soyundan olması şartına günümüzde riayet edilmektedir. Mütevellilik, Rıfat Velipaşa, Oğuz Velipaşa ve

günümüzde de Şevket Velipaşa tarafından temsil edilmekte olup vâkıfın soyunun devamını sağlayacak başka erkek çocuklar da vardır.

Vakfiyenin orijinal metni tüm aramalara rağmen bulunamamış, Vakıflar Genel Müdürlüğü uzman elemanlarınca kayda alınan el yazması tercüme esas alınmıştır. Vâkıfın soyundan gelen akrabalarının bildirdiğine göre kilitli ve henüz aile meclisince açılmayan çelik bir kasa mevcuttur. Bu kasa içerisinde konumuza katkı sağlayacak başka belgelerin bulunma ihtimali yüksektir. Burada olabilecek belgelere şu an için ulaşma imkânı da yoktur.

Vâkıf, şehir merkezinde bu büyüklükte bir arsa üzerinde oluşturduğu ve kullanıma sunduğu bu kıymetli yerini vakfetmekle büyük bir fedakârlık örneği sergilemiştir. 1929 yılında çıkan yangın sonrası zarar gören bu yapıyı kendi imkanlarıyla onarıp hizmete sunan Velipaşa Oğlu Şevket'in davranışını da takdirle karşılamak gerekir. Vâkıfın, vakıf gelirlerinden kendi soyundan gelen erkek çocuklarına pay ayrılması uygulamasını da o dönemin düşünce sistemi dahilinde değerlendirmek gerekmektedir.

Şehirde, daha önce han olarak hizmet veren binalar içerisinde aslını koruyarak bugüne kadar ulaşabilen başka bir eser yoktur. Bu hizmeti veren binalar yıkılmış, yanmış, özel mülkiyete geçmiş, yerlerine büyük işhanları veya çarşılar yapılmıştır. Dolayısıyla bu bina türünün son örneği olarak farklı alanda da olsa bugün kullanılabilir. Bu sebeple iyi sahiplenilmesi ve gelecek nesillere aktarılması gerekmektedir. Unutulmamalıdır ki, zamanında ve yeterince bakımı, onarımı yapılamayan bu gibi binalar çürüme, yıkılma, yangın, imar uygulamaları, içerisinde kalanların hoyratça kullanışları gibi sebeplerle kısa sürede yok olup gitmektedirler. Bunlara ilaveten ticari hareketliliğin yoğun olduğu bölgelerde bulunmaları itibariyle zamanla buraların etrafı büyük ve canlı işyerleriyle çevrilmekte veya mevki itibariyle kira ve arsa bedelleri yüksek bir mekân oluşturmasından dolayı çeşitli vesilelerle yanmakta veya yıktırılarak arsaları başka şekillerde değerlendirilmektedir. İşte Veliyyüddin Paşa Hanı, şehir merkezinde, ticari açıdan hareketli bir bölgede olmasına rağmen insanların her türlü olumsuz müdahalesinden kurtulabilmiş, ahşap olarak yapılmış bulunmasına rağmen her türlü doğa şartlarına göğüs germiş ender yapılardandır. Dileğimiz, bundan sonra emsali olan diğer binaların karşılaştığı kötü akıbete uğramamasıdır.

Şehir merkezinde her türlü olumsuzluklara meydan okurcasına bu şekilde ayakta kalabilen bina, şehir merkezinde ve işlek bir bölgede olması dolayısıyla kuruluşundan zamanımıza kadar çeşitli amaçlarla sürekli kullanılır olması da bu binanın ayakta kalmasında önemli bir faktör olmuştur.

Alt bölümü ticarî bir işletme olarak kullanılan ancak üst odaların ve köşk bölümünün depo veya boş olarak tutulduğu için değerlendirilemeyen bu yapı yapılış amacına daha yakın ve verimli bir şekilde değerlendirilebilir. Şehir belediyesinin de katkıları ile bu civarın otopark problemi halledilebilir. Daha sonra bu yapı aslına uygun bir şekilde restore edilip alt bölümler lokanta, pastahane, dinlenme mahalli gibi, üst bölümler ise yatak odaları halinde tanzim edildiği ve klasik Osmanlı sanat ve musiki anlayışı ile gerekli tefrişi yapıp işletmeye açıldığı takdirde çok daha verimli ve gelir getirici bir konuma kavuşturulabilir.

Mimarî boyutlarıyla şehir içinde eskiyi yansıtan bir anıt değerinde olan bu tarihî yapı ne şekilde işletilirse işletilsin, kurtlanma ve çürümeye karşı ahşap kısımlar mutlaka korunmaya alınmalıdır. Çatı ve tuğla düzenlemesi kısa sürede gerçekleştirilmeli yağmur akıntılarında iç mekanlar kurtarılmalıdır. Hepsinden önemlisi ise yangına karşı daha ciddi tedbirler alınmalı, üst katlara personelin çıkışına sınırlama getirilerek ihmal sonucu doğabilecek yangınlara karşı hassas olunmalıdır. Elektrik şebekesi ve kabloları gözden geçirilerek olabilecek kazalara karşı teknolojik imkanlar dahilinde her türlü tedbire başvurulmalıdır.

Kısaca, çeşitli şekillerde özellikle tarihî yapılarda çıkan yangınlara çokluğu ve bu yerlerin ahşap olması sonucu kısa sürede yok olup gitmeleri, genellikle buralara büyük işanları yapılması gibi düşünceler de dikkate alındığında şehrimizin nadide tarihî yapılarından birisi olan Velipaşa Hanı'nın da bu âkibete maruz kalmaması gerekmektedir. Dolayısıyla bu tarihî mirasın korunması ve gelecek nesillere sağlam ve orijinal haliyle aktarılması ve de gerekli restorasyon çalışmalarına en kısa sürede başlanması hususundaki hassasiyeti ilgililerin ve yetkililerin bilgilerine sunmayı görev sayıyorum.

VI- Velipaşa Hanı'nın Vakfisi:

Veliyyüddin Ağa (Velipaşa)' ya ait olan ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde yer alan 1283/1866 tarih ve 614/52-53-24 numaralı vakfiyelerin⁴⁷ bugünkü dille anlatımı şöyledir:

Vakfiyenin giriş bölümünde, Allah'a (cc.) hamd ve Hz. Peygamber'in yüceliğini ifade eden cümleler yer alır ve denir ki; "Bütün noksanlıklardan uzak olan yüce Allah'a sonsuz hamd ve şükürler olsun ki, yeryüzünü insanlığa ve bütün yaratıklara faydalanmaları için bağış ve nimet olarak yaratmıştır. Dünya nizamı, varlığı ve bildirdikleri ile Cenab-ı Hakk'ın sevgisine mazhar olan Muhammed Mustafa (sav) hazretlerinin yoluna kavuşmayı ister. O'nun yüce soyuna, yakınlarına, arkadaşlarına ve doğru yolda olan bütün mü'minlere selâm olsun, Allah hepsinden razı olsun."

Vakfiyenin devamında, dünya hayatı ile mal ve mülkün geçici olduğundan bahisle akıllı kişinin ahiret saadeti için hayırlı işler yapması gerektiği ifade edilerek konu ile ilgili ayet ve hadislerden örnekler verilir. Vakfın kuruluşu hakkında bilgi verilir. Vakfiye şu şekilde devam eder; " Bundan sonra, herkes tarafından bilinen ve kabul edilen bir husustur ki bu acımasız dünyanın malı, mevkii, tâcı, tahtı geçicidir. Akli başında olan kişiler, dünya hayatında yaptıkları hayırlarla uhrevî hayatı kazanmaya çalışırlar. Mal ve kazançlarını hayır yoluna sarfeden ve Allah yolunda gönül rahatlığıyla infak edenlerle ilgili Ayet-i Kerime'de, "Mallarını gece ve gündüz, gizli ve açık hayra sarfedenler var ya, onların mükâfatları Allah katındadır.

⁴⁷ Bu vakfiyenin orijinal metni arşiv kayıtlarında bulunamamış, vakıf mütevellisinde de olmadığı ifade edilmiştir. Aynı sülâlenin en yaşlı üyesi Rıfat Velipaşaoğlu'da bu vakfiyenin aslını gençliğinde Şevket Velipaşa'da gördüğünü ancak onun vefatından sonra bulamadıklarını ifade etmiştir. Çalışmamızda, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan ve üst kısmında "İşbu iki aded vakfiye sûreti umum müdürlüğün 22 Eylül 1929 tarihinde tasvibine iktidar eden merkezi idare encümeninin 12/9/1929 tarih ve 378/153 numaralı kararına müsteniden kayıd olunmuştur" kaydı bulunan bitişik el yazısı ile yazılmış nüshası esas alınmıştır.

Onlara korku yoktur, üzüntü de çekmezler”⁴⁸ buyrulur. Yine, sahih yolla gelen ve konuyla ilgili bir Hadis-i Şerif’te ; “İnsan ölünce kendisinden bütün amelleri kesilir. Ancak şu üç şeyden amel kesilmeyip (lehine sevâb) devam eder: Devam eden sadakadan, faydalanılan bir ilimden, kendisine duâ eden iyi bir evlâddan”⁴⁹ buyrulmaktadır. Ayet-i kerîme ve hadîs-i şerîf’in bildirdiği yüce manadan yola çıkarak bu sevaba ulaşmayı, bağışlanmayı, hayırlı işlerle kazananlardan olmayı arzu eden vâkîf, bu kıymetli, güzel hususları ihtiva eden vakıf senedinin yazılmasına vesile olmuş bundan da gurur duymuştur. Çorum’un Şeyh Eyyüp mahallesinde oturan sorumluluğunu müdrik muhterem Hacı Hasan Oğlu Veliyyüddin Ağa, mahkemeye başvurarak aşağıdaki şartları ve muhtevası belirtilen vakfını tamam etmek, tescilini yaptırmak ve mütevellî tayin etmek istemiştir.

Vâkîf bu bölümde, vakfettiği mülkü ve sınırları ile ilgili açıklama yaptıktan sonra şartlarını belirlemiş, harcama şekli ile ilgili hususları kayda aldırması ve bedduaya yer vermiştir. Bu hususlarla ilgili olarak şöyle demiştir: “Adı geçen şehir (Çorum) halkından olup mütevelliliği kabul eden Hammal Hacı Osman Oğlu Ahmed Ağa, mahkeme huzurunda söylenenleri açıkca kabul edip vakfın oluşumunu sağlamıştır. Buna göre, aynı şehrin çarşısında bulunan ortak veya kendime ait mal ve mülküm olan Bahçevanoğlu kahvehanesi denmekle meşhur bir tarafında Ak Mehmed’in Oğlu Hacı Osman Ağa’nın dış avlusu ile bir tarafında Gerdek Osman ve Yakup Bey Oğlu Hafız Osman Efendi’nin yerleri, diğer taraftan Karagöz Oğlu Mehmed ve Hacı Osman ve Hacı Ebû Bekir ve Bedestancı Oğlu Köse Bersan’ın Mehmed’in dükkanları ve bir başka tarafı demircilerin helâsı, bir tarafı da umumî yol ile son bulan bir kahvehane, içinde küçük bir oda, bitişiğinde üç ayrı oda, bir ahır ve bir miktar avlusu olan bir kahve dükkanı ile hizasında ve bitişiğinde altı ayrı dükkanlarımı Allah rızası için kendi isteğimle dini hükümlere göre sonsuza kadar belirlediğim şu şartlarla vakfettim.

Belirtilen odalar ve dükkanlar her sene mütevellî tarafından kiraya verilip hâsıl olan gelirinden adı geçen şehirdeki Şeyh Eyyüp mahallesinde bulunan camii şerifte⁵⁰ imam olan kişiye yüz kuruş ve hatip olan kişiye yüz kuruş, müezzine elli kuruş verilsin. Mübarek Ramazan’da adı geçen camide ikindi namazından sonra hafızlar tarafından mukabele diye bilinen Kur’an-ı Kerim’den günde bir cüz okunsun. Daha sonra hatimin sevabını Peygamber (sav)’in, O’nun hanımlarının, Allah’tan korkan sâlih kullarının ruhlarına, bizzat vâkıfın anne ve baba tarafından gelmiş geçmişlerinin ruhlarına, soyuna, çocuklarına, kadın erkek bütün mü’minlerin ruhlarına bağışlasınlar. Bu okuyanlara da yüz kuruş verilsin. Kalanı da mütevellîye verilsin.

⁴⁸ Bakara Süresi, 2/274

⁴⁹ Sahih-i Muslim Tercemesi, (trc: Mehmed Sofuoğlu), İrfan Yayıncılık, İstanbul 1988, V, s.183

⁵⁰ Bu cami, bulunduğu mahallenin isminden dolayı Şeyh Eyyüb Camii diye bilinmekle birlikte Abdülbaki Paşa Camii, Defterdar Camii gibi farklı isimlerle de anılır. Bu cami giderlerinden bir kısmının vakıf tarafından karşılanması sebebiyle şu anda halk arasında Velipaşa Camii olarak bilinir. Cami’nin bulunduğu sokağın şu andaki ismi de Velipaşa Sokağı’dır. Ancak bu cami, defterdar Abdülbaki Paşa tarafından 1060/1650 yılında yaptırılmış, 1282/1865 yılında Kapıcıbaşı Veli Ağa tarafından onarımı yapılmıştır. Kitabesi yoktur. Ahşap yapılı, 350 civarında cemaat alabilecek bir mekana sahiptir. Minaresi tek şerefeli ve ahşaptır. 1967 *Çorum İl Yıllığı*, s.216

Her kim ki, vakfa zarar vermeye çalışırsa o kişiler, Cenab-ı Hakk'ın kahrına ve gazabına uğrasın ve sonu çok kötü olsun.”

Mütevelli konusuna açıklık getiren vâkîf bu konuda şunları ifade etmiştir: “Bu vakfa ve göreve öncelikle ben yetkili olayım. Bütün işler için, adı geçen vakıfta görevlendirmek ve göreve son vermek, söz sahibi olmak, azaltma, artırma, harcama, iptal etme, değiştirme, takas etme, dönüştürme, çoğaltma vb. hususlar benim yetkimde olsun.

Ben öldükten sonra adı geçen mütevellilik görevi erkek çocuklarıma, ve onların erkek çocuklarına sonra yine onların da erkek çocuklarının sağlıklı ve akli başında olanlarına verilsin. Erkek neslimden hiç kimse kalmaz ise kız çocuklarının soyundan ve onların çocuklarının devamından sağlıklı olanlar yetkili olsunlar. Allah korusun onlardan da hiç kimse kalmazsa adı geçen mütevellilik ve görevleri Çorum'da dini hükümleri uygulayan kâdılar arasından bilgili ve dindar bir kimseye verilsin, diğerleri de gönüllü olarak bu işin denetleyicisi olsunlar. Zaman içerisinde vakfa zarar verilir ve gelirin harcanmasında usulsüzlük söz konusu olursa yine alimlerden birine bu görev verilsin.”

Bu bölümde, vakfın oluşumu ve ileride doğabilecek birtakım problemlere karşı tedbir almak amacıyla kâdî (hakim) kararı çıkartılır.⁵¹ Bu konularla ilgili olarak da şu ifadelere yer verilmiştir: “Vâkîf, şartlarının yazılıp açıklanmasından sonra sözü bitirip, meramını dile getirip adı geçen vakıflarımın hepsini mütevelliye karşılıksız olarak teslim ettiğimde o da vakfiyede belirtilen şartlar doğrultusunda teslim alsın dedi. Başka vakıflar gibi mütevellisi, yetkisi, şartları ve kaydı ile birlikte tam bir vakıf oluştu. Şer'i tasdik işlemi tamamlanmış ve en son teslim edilme durumuna gelmişken adı geçen vâkîf ileride nifak ve ihtilaf çıkabileceğini ileri sürerek vakfından vazgeçtiğini bildirdiyse de adı geçen mütevelli itiraz ederek derhal meselenin sonuçlandırılmasını istedi. Ömer Efendi, bu ihtilâfî mezhep imamlarının vakıf konusundaki görüşlerine göre değerlendirip vakfın şer'i kanunlara göre sağlıklı bir şekilde oluştuğunu, açıkça yürürlüğe girdiğini bildirdi. Bu vakfın gerçek bir vakıf olarak tamamlandığını, bundan sonra değiştirilmesi, bozulması ve dönüştürülmesinin mümkün olmadığını söylemesinden sonra, her kim bunu işittikten sonra değiştirirse Allah'ta onun işlerini değiştirsin. Muhakkak ki Allah, İşiten ve Bilendir” dedikten sonra bu hayrın sevabının vakfeden üzerine olmasını diledi.” 2 Muharrem 1283 .

Daha sonra vâkîf, vakfiyeye ilave yapmak istemiş, yeni düzenlemelere gitmiş, şartlarına ekler yapmıştır. Bu husus vakfiyede şöyle izah edilmiştir:

“Bu dahi,

⁵¹ Vakfın temelinde, Allah'ın yarattığı tüm canlılara hizmet amacı vardır. Dolayısıyla vakfiyelerde belirlenen hizmetler kamuya yöneliktir ve de kalcıdır. Topluma mal olmuş ve hizmet akışı sağlanmış olduğu halde mirasçılardan herhangi birinin konuyu mahkemeye taşıyıp aleyhte karar aldırmasına imkan tanımamak ve kamu hizmetlerini aksatmamak için böyle bir uygulamaya gidilir. Vakıf oluşmuşken şahitlerin huzurunda vakfeden kişi vakfden vazgeçtiğini ifade eder, mütevelli olanlardan veya şahitlerden itiraz edilir, konuyu mezhep imamlarına göre değerlendiren kâdî vakfın geçerli olduğuna, sonsuza kadar yaşaması gerektiğine, bundan sonra kimsenin itiraz hakkının olamayacağına karar vererek ileride olabilecek herhangi bir müdahalenin önü tıkanmış olur. Bu uygulama, istisnalar hariç tüm vakfiyelerde görülen bir özelliktir.

İşbu hazırlanmış ve geçerli belge durumunda olan vakfiyenin metni içerisinde ismi yazılı hayır sahibi Çorum'un Şeyh Eyyüp mahallesi ahalisinden olup adı geçen yazılı vakfiyede belirtildiği üzere sorumluluğunun bilincinde olan muhterem Veliyyüddin Ağa, şu anki durumuyla merhum Hacı Hasan oğlu Veliyyüddin Paşa mahkeme huzurunda daha önceki vakfına müteveli tayin ettiği ve vakfiye içerisinde ismi geçen Hammal Osman oğlu Ahmed Ağa'nın vefat etmesi dolayısıyla onun yerine görevlendirme yapmış, eski vakfına ilave ve katkılarla yeniden tescil yapıp vakıf işlemi tamamlanmış, müteveli tayin edilip görevi kabul eden yine aynı mahalle halkından Hüseyin Esad Beyefendi huzurunda sözler tekrarlanmıştır. Vakıf, vakfiye içerisinde belirtilen mütevellilik görevini önce ben kullanacağım, vakfın her türlü görevlendirme, göreve son verme, yetki verme, artırma, harcama, ödeme, azaltma, değiştirme, mübadele, dönüştürme, çoğaltma vb. hususlar bana ait olacaktır demiştir.

Adı geçen şehir çarşısında Bahçevanoğlu Kahvesi denmekle meşhur ve sınırları yazılı belge ile belirtilen bir kahvehane ve içinde bir küçük oda ve bitişiğinde üç oda, bir ahır ve bir miktar avlusu bulunan kahvehane ile diğer hizası ve bitişiğinde olan altı dükkan ve bunların üzerine ilave ederek yeniden inşa ettiğim üst katında kırküz, alt katında onaltı olmak üzere toplam ellidokuz oda ve bir kahvehane, iki ahır, on dükkan, bir miktar avlu ve ikişer kanad iki sokak kapısı bulunan Veliyyüddin Paşa Hanı demekle bilinen bir hanı bundan önce vakfeyelediğim sınırları belirtilen arsa üzerindeki evvelki binaya ilave edilen adı geçen han ki alt ve üst katta bulunan ellibeş oda, bir ahır, bir miktar avlusu bulunan bir hanın bitişiğinde dört dükkanı daha önceki vakfım gibi sonsuza kadar vakf ettim. Önceki vakfıma ilave ile daha önceki şartlarıma değişiklik ve ilave olmak üzere şöyle şart ve karar verdim. Üst ve alt katta bulunan...⁵² hane ve on dükkan her sene müteveli tarafından kiraya verilip elde edilen gelirden vakfiyede adı bahsedilen Şeyh Eyyüb mahallesinde bulunan cami-i şerif'de Ramazan'da ikindi namazından sonra mukabele diye bilinen Kur'an-ı Kerim'den günlük bir cüz okuyan hafızlara elli kuruş daha artırılarak verilsin. Vakıf gelirinin fazlasının üçte biri erkek evladından müteveli olana verilsin. Üçte biri de erkek çocukları arasında eşit olarak dağıtılsın.⁵³ Vakfiyemde ayrıntılı, açık, geniş ve anlaşılır bir şekilde

⁵² Vakfiyede buradaki bir satır tamamen okunamamıştır.

⁵³ Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde yer alan 1757/81-42 numarada kayıtlı diğer bir belgede ise, gelirin taksimatında yeni bir düzenleme yapılması hususundaki talep görülmüş ve karara bağlanmıştır. Bu konudaki yazışma ve alınan karar şöyledir:

Çorum Velittin (Veliyyüddin) Paşa vakfı muhassasatının tevzinine dair idare meclisinin 6/4/942 gün ve 233/221 sayılı karar örneği: "Çorum'da (Velittin Paşa) vakfının idarelerince tanzim kılınan üç nüsha tevzini muhassasat cetvelinin ilişitirildiğinden bahisle gereğinin yapılması hakkında muamelat müdürlüğünün mevzu 1/4/942 tarih ve 233 evrak sayılı yazısı ilişkileri okundu.

Mezkûr vakıf fazlasının üçte biri müteveliye ait olmasına ve gelirinden hademe muhassasatının eda ve tamiratın ve diğer masrafların icrasından sonra kalacak yıllık fazla sabit olamayacağına göre tevliyet istihkakı diğer hademenin mukannen vazifesi arasına sokulamayacağından bunun haricinde senelik maktu olarak Şeyh Eyüb Cami imametine 300 ve hitabetine 300 müezzinine 150 vaize 150 ve mukabele okuyan hafızlara 450 lira verilmesi hususundaki teklif vakfın senelik varidatına ve hademe için vakfiyede münderic miktarlara göre yerinde görüldüğünden tasdikli bir cetveli ilişitirilmiştir. Vakıflar nizamnamesinin 51.nci maddesi uyarınca keyfiyetin yüksek başvekalet arzu için Umum Müdürlüğe tevdiine 6/4/942 gününde oybirliği ile karar verildi." Durum Vakıflar Umum Müdürlüğü tarafından 15 Nisan 942 tarih ve mülhaka müdürlüğü 127656/79 sayılı yazı ile başvekalet Yüksek

belirttiğim bütün şartlarım burada da geçerli sayılsın dedikten sonra bu hususta yukarıda belirtilen ellidokuz oda, iki ahır, bir kahvehane ve on dükkanı olan sınırları belirtilen hanı adı geçen müteveli Hüseyin Esad Beyefendi'ye teslim eylediğimde o da vakfiyede belirtilen hususlar dahilinde bunları aldı, kabul etti ve başkalarının yaptığı gibi görevini yerine getirdi.

Vakıf, şer'i hukuka göre sahih oldu, uygulamaya geçildi bundan sonra adı geçen vakıf eksik ve noksana imkan vermeyecek şekilde tamamlandı." 23 Muharrem 1303

Velivyüddin Ağa (Velipaşa)'va Ait Vakfiyelerin Metni:⁵⁴

Vakfiyeler, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde 1283/1866 tarih ve 614/52-53-24 numaralarda kayıtlıdır:

"Hamdi mevfur ve şükrü nâmahsûr ol vâkıfı umûru cumhur tenezzehe zatuhû a'nîl acz-i ve'l kusûr hazretlerinin dergâhı ahadiyeti ve bâriğâhı mukadderlerine mahsusdur ki arsa-i kâinat anın vakfı âmmi ve kâffe-i mahlûkat vazife-i münevveri ihsan ve in'amıdır. Ve ukûd ve arûd-u amimü'l vürûd ol sâhibi makamı mahmud ve mişbahı bezmgâhı vücud habib-i hüda Muhammed Mustafa aleyhi efdalüssalâti ve ekmelü't tahiyat hazretlerinin riyazı müşahedün aleyh ve hadâiki merâkidi seniyelerine olsun ki nizâm-ı âlem ânın şeriatine peyvestedir. Ve dahî âli ve evlâd-ı kiram ve ashâbı emcâd zevil ihtiramları üzerine olsun ki her biri tarîki Hakk'a hâdi ve sebîli tevfiğe münâdîdir. Rıdvanullahi Teâlâ aleyhim ecmaîn."

"Ammâ ba'dü mukarrarâtı umur ve müsellemtâi cümhurdandır ki bu cihani gaddarın mal ve câhı bîkarar ve dünyayı nâ paydarin tahtı tacı müsteardır ki merdi hüdâ ve âkılı dânâ oldur ki bina-i hayatı hayratı vesile-i saadeti uhreviyye lü'lüe (Ellezine yunfiküne emvâlehüm lilleyli ve'nnehâri sirran ve alâniyeten felehüm ecruhüm inde rabbihim velâ havfün aleyhim velâhüm yahzenün) medlûlünce emval ve erzakini vücûhu hayrata mirar ve infaki fi sebilillâh ezcânı dîl ihtiyar eyleyüp "İzâ mâte ibn-i âdeme inkataa amelüh an selas ilmün nâfiun ve veledün salihun yed'u leh ve sadakatün câriyetün âla ibadillahi teâlâ ve evvelü yestezillü tahte zillî sadakatihî" hadisi-i şerifi sahihu'l istinad ve emr-i münîfi sarihü'l istinâdin mazmunu şerifi mülhaza ile tahsil-ü ucûru meşkureye say'i mevfur ve rızay-ı rabb-i gafûr olan umûr-u mebrure iktisabına bezli makdur ile yegane alâ zâlik işbu vakfiye-i celilüş'şan ve ceride-i bediü'l ünvanın tahrirü inşasına badî oldur ki medine-i Çorum mahallâtından Şeyh Eyyüb mahallesinde sakin istabli âmire rütbe-i celilesini hâmil izzetlü Veliyyüddin Ağa ibni'l merhum el-Hac Hasan Ağa meclis-i şer'i şerifi şânühü'l imad ve mahfel-i dîni münîfi rasihü'l evtad da zikr-i âti vakfına li ecli't-tescil ve li itmam-i emrû'l vakfi ve't-tekmil müteveli nasb olmakla tevliyeti kabul eden medine-i mezbur ahalisinden Hammal Oğlu Ahmed Ağa İbnü'l Hacı Osman mahzarında ikrar-ı sahih-i şer'i ve itirafı sarih-i mer'i edip zikriâtı vakfın süduruna değin şiraen ve müstakillen yedimde malım ve mülküm olup medine-i mezbure sükununda vâki Bağçevan oğlu kahvehanesi denmekle meşhur bir tarafında Ak Mehmed oğlu el-Hac Osman Ağa'nın hâriciye havlusu ile ve bir taraftan Gerdek

---

makamının tasdikine sunulmuştur. Karar 16/4/942 tarihinde Başvekalet makamınca uygun görülmuş, karar 17/4/942 tarihinde Vakıflar Umum Müdürlüğü'ne iletilmiştir.

⁵⁴ Bu bölümde vakfiyenin metni esas alınmış olup bazı cümlelerde görülen ifade bozuklukları düzeltilmeden aynen verilmiştir.

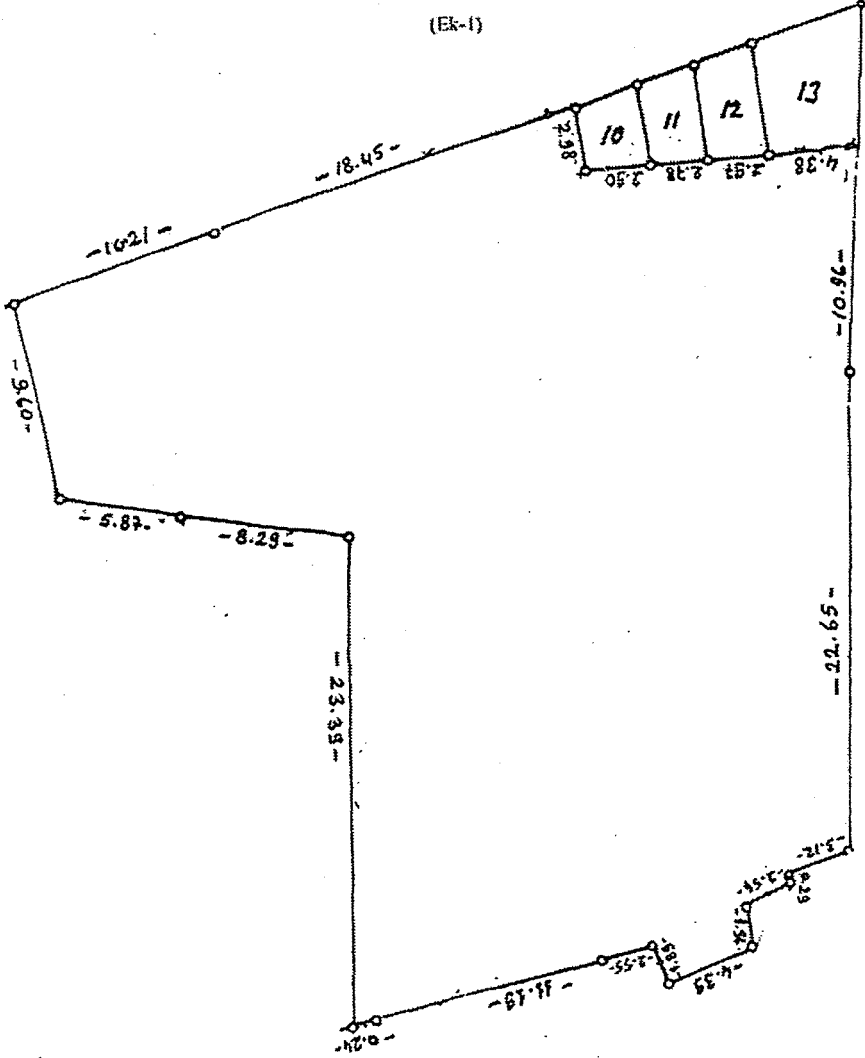
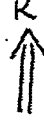
Osman ve Yakub Bey oğlu Hafız Osman Efendi menzilleri ve bir taraftan Karagözoğlu Mehmed ve Hacı Osman ve Hacı Ebubekir ve Bedestancı oğlu Köse Bersan'ın Mehmed dükkanları ve bir taraftan demircilerin kademhânesi ve bir tarafı tarîki âmî ile müntehi ve bir bab kahvehane ve derûnunda bir bab küçük oda ve ittisalinde üç bab oda ve bir bab ahır ve bir miktar havluyu müştemil bir bab mülk kahve dükkanı ile diğer hizasında ve ittisalinde kâin altı bab mülk dükkanlarını hasbeten lillahi'l âhâd ve taleben li merdati'l rabbi's-samed vakf-ı sahih-i şer'i müebbed ve habs-i sarîh-i mer'i muhalled ile vakf ve habs edüp şöyle şart ve ta'yin eyledim ki mezkûr odalar ve dükkanlar beher sene yed-i mütevellî ile i'câr olunup hasıl olan ribh-ü nemâsından medine-i mezbûrede Şeyh Eyyüb mahallesinde vâki cami-i şerifte imam olan efendiye yüz kuruş ve hatib olan efendiye yüz kuruş ve îdeynde vaiz efendiye elli kuruş ve müezzin olan efendiye elli kuruş verile ve Ramazanü'l mübarekede camii şerifi mezkûr derûnunda ba'del asr hâfız efendiler mukabele tabir olunur Kur'an-ı Azimü's-Şan ve Furkan'ı Celilü'l Unvan'dan yevmiye bir cüz'i şerif tilâvet ve ba'del hatm sevabını ruh-u şerif-i habîb-i Hüdâ şefi'i rûzi ceza aleyhi salevâtü iyfa ve ervâhi enbiya-i aleyhim efdalü'ssalât ve ekmelü'ttahaya ve dahî âli ve ashab ve zevcâtü tâhîratü âli derecât ve ebrâr-ı etkiyâ-i hazreti Hüdâ ervahına deyu sabit kadem ahsenü'l mevâkif yani bizzat vâkîf ve âbâ ve ecdâd ve ümmehat ve ceddât ve aşâirimiz ve evlâd ve cemi-i mü'minîni mü'minât ervâhına ihdâ edüp mukabelesinde yüz kuruş verile. Ve fazlası vazife-i ciheti tevliyât ola vakfı mezkûrlara bazı mütegalibenin itâle-i dest-i zulmü zuhur eder ise Cenabı Hak'dan dilerim ki mübarek ism-i âzam ve rûhu pür fütûhu habîb-i ekrem hürmetine ol ma'kuleleri giriftarı pençe-i kahrı ve gadab-ı Cenabı Hak ve deryay-ı vehâmeti âkîbete müstağrak olalar tevliyati mezkûre vazife-i mersûmesiyle evvela ben mutasarrıf olup amme-i umûru evkafı mezkûra ve azl ve nasb sahib-i vaz'ı ve tenkis ve izdiyada ve masraf ve ibdâl ve taklil ve tağyir ve istibdâl ve tahvil ve teksir merreten ba'de uhra kendi yed-i meşîyyetimde ola ve nakdi giranmaye-i ömrü aziz hazinedeki ervaha teslim eylediğimden sonra tevliyati mezkûre vazife-i mersumesi evlâd-ı zükûrum ve evlâd evlâd-ı zükûrum ve evlâd evlâd evlâd-ı zükûrumun aslah ve erşedi ba'del inkıraz evlâd-ı inâsımdan batnen ba'de batnin ve fer'an gibbe aslin mâ teâkabu ve tenâselü aslâhi mutasarrıf olalar ve ba'del inkıraz ne'üzü billahi min gazabı'l feyyaz tevliyati mezkûre ve ciheti mezbûrenin tevcih ve tayini medine-i Çorum'da icra-i ahkâmı dîn-i mübîn ve ihya-i a'lâm-i şer'i metin eden kâdi efendiler hazaratından ulemâ-i sâlihînden bir âbid kimseye ve kendileri hasbi nâzir olalar ve mürûru eyyam ile vakfa fütûr ve nemasına kusur tereddüp eder ise yine ulemâ-i sâlihînden birine verile diye tayini şurut ve tebyini ukud birle hatmi kelâm ve istifa-i meram edip vakfı mezkûrlarımın cümlesini fârigan anışsevâgil mütevellî-i mumaileyhe teslim eylediğimden ol dahi vakfiyet üzere bittevekiye kabz ve tesellüm eyleye sair evkaf-ı mütevellîyanı eslaf gibi tasarrufu tam ve riayeti şurut ve kuyuda sarfı ihtimam eyledi Gibbe't-tasdikî's-şer'i emr-i vakf tamam ve hâli teslim-i encam bulmuşken vâkîfi mumaileyh esbagallahu niamehu aleyh semt-i nifaktan canib-u hilafa süluk ile mütevellî mumaileyh mahzarında ba'del istircâi's-şer'i vetterafüül Ömer Efendi hazretleri âlimen bi'l hilâfi câri beyne'l eimmeti'l eslaf vakf-ı mezbûrun sıhhatü lüzûmuna hükmü sahih-i şer'i ve kaza-i sarîhi mer'i buyurmalarıyla vakf-ı mezbûr sahih ve lâzım ve habs-i sarîhi mütehattim min ba'd nakz ve tahvil-i mühal ve tebdil ve tağyir-i ademü'l ihtimal oldu" dedikten sonra "femen beddelehü ba'de ma semiahu fe innema ismuhu alellezene yübeddilunehu innellahe semiun alim ve ecru'l vâkîfi ale'l hayyi'l cevâdi'l kerîm" 2 Muharrem 1283

Bu dahi,

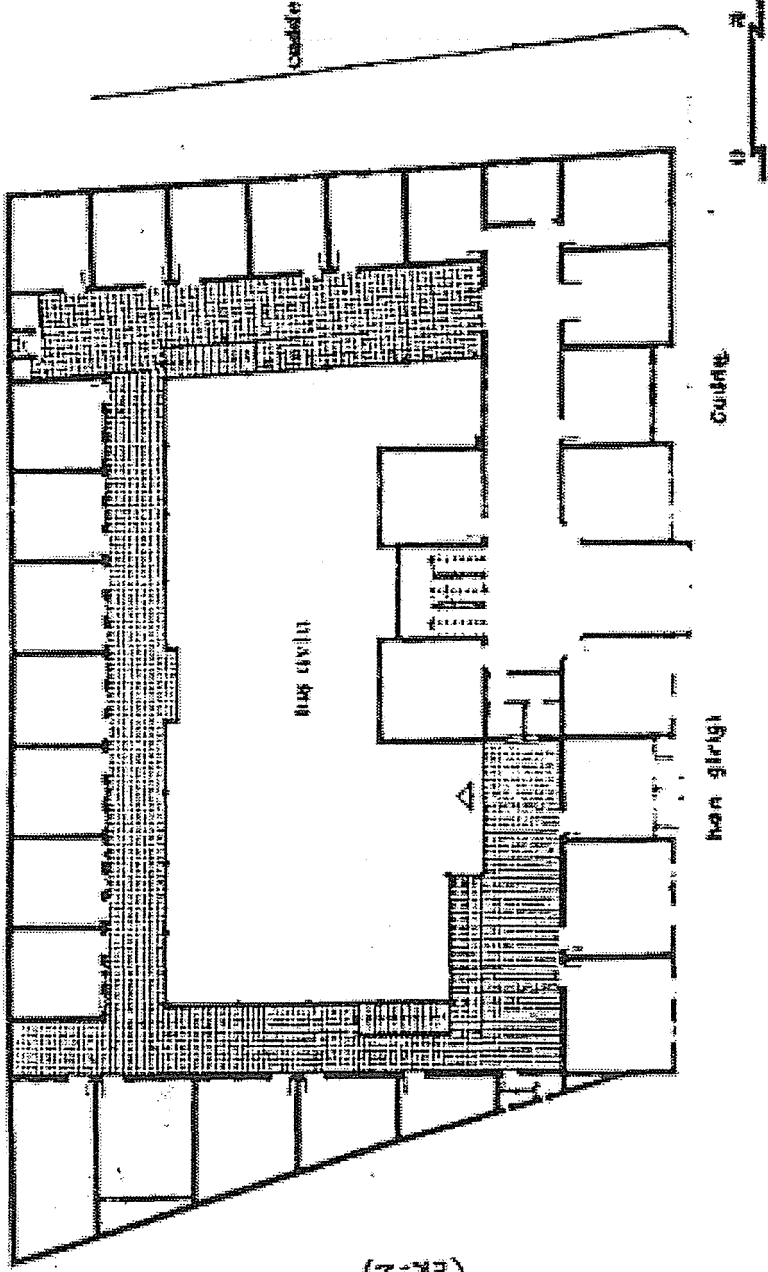
İşbu vakfiye-i sahiha-i ma'mülbiha ve ceride-i sariha-i mutemed aleyhanın hilâli sûtürunda müharrerü'l ism sahibetü'l hayrâtı ve'l hasenat ve ragibetü's-sadakati ve'l meberrat medine-i Çorum mahallatından Şeyh Eyyüb mahallesi ahalisinden olup târih-i vakfiye-i muharrere-i mezkûrede istabli âmire rütbe-i celfilesini hâmil izzetlü Veliyyüddin ağa el hâlet-ü hâzihi saadetlü Veliyyüddin Paşa ibni'l merhum el-Hac Hasan Ağa meclis-i şer'i şerifi enverde ve dîni münifi ezherde vakf-ı sabikûna müteveli nasb ve tayin eylediği ve derûnu vakfiyede ismi mezkûr Hammal Oğlu Ahmed Ağa ibn-i Osman'ın bundan akdem vukû-u vefatıyla yerine yine vakfı sabikûna zam ve ilhakla zikriâtı vakfına liecli't-tescil ve bi itmâm-i emrül vakf müteveli nasb ve ta'yin edip tevliyeti kabul eden yine mahalle-i mezbûre ahalisinden sulbî kebir oğlu Hüseyin Esad Beyefendi mahzarında ikrar-ı tam ve takrir-i kelâm edüp derûnu vakfiyede tevliyeti vazife-i mersûmesiyle evvelâ ben mutasarrıf olup âmme-i umûru evkafı mezkûre azl ve nasb ve tenfize ve izdiyad ve tasarruf ve ibdâl ve taklil ve tağyir ve istibdâl ve tahvil ve teksir merreten ba'de uhrâ kendi yed-i meriyyetimde olup medine-i mezbûre sükûnunda Bağçevan Oğlu Kahvesi denmekle meşhur ve hudûdu muaharere-i mezkûre ile mahdûd bir bab kahvehâne ve derûnunda bir bab küçük oda ve ittisalinde üç bab oda ve bir bab ahır ve bir mikdar havluyu müştemil bir bab kahvehâne ile diğer hizası ve ittisalinde kâin altı bab dükkanı kadîm ve üzerine tezâyüd edilerek müceddeden bina ve inşa eylediğim fevkânî kırkûç ve tahtânî onaltı ki cem'an elli dokuz bab oda ve bir bab kahvehane ve iki bab ahır ve on bab dükkan ve bir miktar havlu ve ikişer kanad iki sokak kapısını müştemil Veliyyüddin Paşa Hanı demekle ma'ruf bir bab hanın bundan mukaddem ber vechi meşrûh vakf eylediğim arsa-i mahdûd-u mezkûr üzerinde bulunan atik ebniye-i mezkûre üzerine tezâyüd eden han-ı mezkûrun fevkânî ve tahtânî ellibeş bab oda ve bir bab ahır ve bir miktar havluyu müştemil bir bab han ittisalinde dört bab dükkanı dahi vakf-ı sâbikûn gibi vakfı müebbed ile vakf ve vakfı sabikûna zam ve ilhak edip şart-ı mezkûrumdan tebdil ve tezâyüd olarak şöyle şart ve tayin eyledim ki "fevkânî ve tahtânî ..."⁵⁵ hane ve on bab dükkan beher sene yed-i mütevellî ile icar olunup hâsıl olan ribh-i nemâsından derûnu vakfiyede mezkûr Şeyh Eyyüb mahallesinde vâki camii şerif derûnunda Ramazan-ı mübarekede ba'del asr mukabele tabir olunur Kur'an-ı Azimü's-Şan'dan yevmiye bir cüz'i şerife tilâvet eden hâfız efendilere elli kuruş dahî zam olunup verile ve fazla-i galle-i vakfdan sülüsü evlâdî zükûrumdan mütevellî olana ve sülüsânî dahi kezâlik evlâdî zükûrum meyanında seviyyen taksim olunsun ve derûnu vakfiyemde tafsil ve beyan ve tasrih ve ayan olunan kâffe-i şürûtum bunda dahi icra oluna deyu tayini şürût birle ber minvali muharrer 59 bab oda ve iki bab ahır ve bir bab kahvehane ve on dükkanı müştemil hanı mahdudu mezkûru müteveli mumaiyleh Hüseyin Esad Beyefendi'ye teslim eylediğimde ol dahi vakfiyet üzre bitteveliye kabz ve tesellüm ve emsali gibi tasarruf eyledi "... hükm-ü sahih-i şer'i ve kaza-i sarîh-i mer'i buyurup min ba'd vakf-ı mezkûr sahih ve lâzım ve mütehattem olup nakz ve nâkıza mecal muhal oldu. 23 Muharrem 1303

⁵⁵ Vakfiyede buradaki bir satırın tamamı silinmiş olduğundan okunamamaktadır

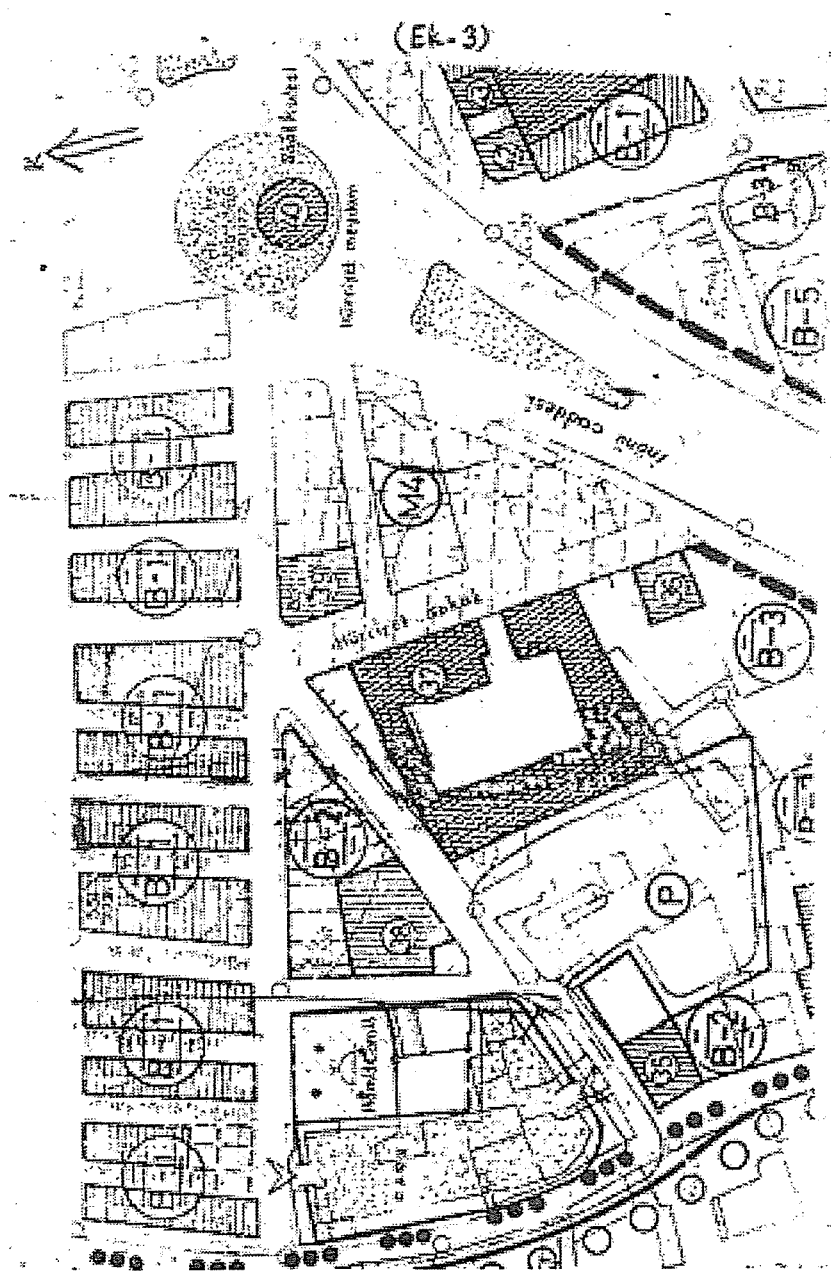
VELİPAŞA HANI ZEMİN KADASTRO ÖLÇÜLERİ
(Ek-1)

VELİPAŞA HANI ÜSTİLET RÖLÖVE PLANI . ÇİZİMİ . NİHAİS 1912

(EK-2)

Şehir İmar Planında, Veliapaşa Hami (27 nolu tarafa olan)